



ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп этелээн

№ 107 (15929) ♦ 1997 чылдың октябрь 25, суббота ♦ Ат салган шагы 22.11 ♦ Садар өртээ 1000 рубль

• Езу-байырлал

"ТУВТАН ЧОЙХОРЛИК" ХҮРЭЭЗИНГЕ ТЫВАНЫҢ КАМБЫ-ЛАМАЗЫ АГАНАК ХЕРТЕКТИҢ ДҮЖҮЛГЕГЕ СААДААНЫҢ ЕЗУЛАЛЫ БОЛУП ЭРТКЕН

"Мен, Хертек Аганак Щорсович, меңээ көргүскен Щорсович дээш өөрүп четтиргенимни илередип тур мен. Сарыг шажынның Тывага дагын бодараарыга база сайзыраарыга менден хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылырын дангыраглап тур мен..." деп, чыылганнарның мурнунга ол байырлыг даңгыраан берген.

ТР-нің Президентизи Ш. Д. Ооржак Камбы-Ламазы байыр чедиришкениниң сөзүн дамчыдып, бодунуң талазындан тыва чоннуң культуразының өзек кезээ болур сарыг шажынның хөгжүлдезинге деткимчени көргүзерин аазаан.

Езулалга киржип келген

аалчылар—Санкт-Петербург хүрээзинин ламазы Б. Б. Бадмаев, Гандан Текченлин деп моол хүрээден эмчи Лондон Шарав, орус православ хүрээден игумен Алексей болгаш өскелер-даа Камбы-Лама Аганак Хертекке байыр чедирген.

Бистиң корр.

* Кол редакторнун булуну

БЫЖЫГ ЧӨЛӨНГИИЖИВИС



Эргим хүндүлүг номчукчу, эрте-бурунгу ук-төөгүлүг тыва чонум, дагын катап "Шынның" өмүнээзинден силерниң амыр-мендиңерни айтырбышаан, бистиң солуннуң чоокку үеде салым-чолу кандыг болурунун дугайында бодалымны допчулап илередир бодадым.

Бир-ле дугаарында, Россияда хөй санныг, Тывада орус дылда үнүп турар чамдык солуннар дег, сенсация, чиик ат-алдар сүрерин, хөй акша ажилдап алырын "Шын" солуннуң редакциязы бот-сорулга кылдыр мурнунда салбайн турарын айтып каайн. Тыва Республиканың бүгү талалыг амыдыралын боттуу-биле чырыдып, чонга чедингир кылдыр тайылбырлап чедирзин дээш, ТР-нің Чазаа солуннуң тургузукчузу бооп, ону акшалаңдырар дугайында кончуг шынның хүлээлгени бодунга алгаш, ону болдунар шаабиле күүседип турарыга өөрүвес аргавыс чок. Бистиң республиканың Президентизи Шериг-оол Дизижинович Ооржактың бодалы-биле алырга, амгы хүннерде тыва дылда үнүп турар солуннар редакцияларына профессионализм херек база саңхөөнүм тускай деткимче эргежок чугула. Аңаа тыва журналистер чүс хуу каттыжар-ла боор.

Шынап-ла, бөгүн журналистикада национал кадрлар көңүс ховар, аныктар шуут-ла ийи-чангыс. Ажитчажыт чокка чугаалаарга, тыва журналистерниң иштинден экономика, рынок, саңхөө, хоойлу-дүрүмнүн нарын айтырыгларын тергин эки сайгарып бижиптерлер барык чок деп болур. Бистиң ажылывыста "аскап" турар чөмдик-дудуу бир чер ол-дур деп санаар мен. Моон сонгаар ынаар сагыш салыры тоң чугула: Акша-төгерик талазы-биле дуза-деткимче дилеп чеде бээрге, чамдык даргалар: "Солунуңар-биле бизнестен кылынар, ону садып-сааргаш, акшадан ажилдап алыңар!" -- деп удур негелде кылып, боттарыңче чагдатпас-тыр. Оларның солун, ылаңгыя тыва дылда улуг хемчээлдиг, хөй үнер "Шын" солунну кылып ап, номчукчуга чедирериниң кайы хире бергезин, шүүттүүн ожаап билбези, оон эрткеш, биликсевези хомуданчыг-дыр. Чугаалап каайн: Тыва ышкаш бичии

республикага, эвээш санныг тыва номчукчулар ортузунга солун сайгарып, бизнес черле кылдынмас, сая-сая чурттакчылыг Россияның улуг хоорайларыга, Кыдатка, Японияга болза айтырыгы ангы херек. Ынчангаш, "Шын" болгаш чамдык өске-даа тыва дылда парлаттынып турар солуннарны моон сонгаар-даа Чазактың талазындан "күрүне хандырылганын" албас болза, чоокку келир үеде оларның салым-чолу кандыг болурун чугаалаары берге. Көрүнер даан: ам безин орус дылдыг солуннар тыва парлалга рыногун шагда ээлеп алган, эрге-чагыргага күш дөгөп, кыжанып, кара тура-биле менип турар. Оларның артында чарылдырыкчы, эргезирек кара күштер, Саян артында, Тывада-даа бай-кижилер туруп турар дээрзи маргыш чок. А тыва байлар (олар эвээш эвес) тыва солуннарга дузалай бээри кандыг ирги? Аңаа идегээр апаар. Бети дизе, чарлал, реклама бээр дээш, "чаа" тывалар "Шынче" азы "ТА"-же кээп турары дыка күзексенчиг.

"Шын" солун иштики утка-шынар, даштыкы каасталга талазы-биле бурунгаарлар дээш дидим, чогаадыкчы базымнарны кылып этелээн, кылыр-даа. Чеже-мейнин-даа яды, чединмес байдалга келзе-даа, хоочун солун бо номерден эгелеп компьютерлиг өрүлгеже, офсеттиг арга-биле парлаар аргаже шилчип, суббота санында ийи өңге үнерин номчукчуларга дыңнаттывыс. Амыдыралда чаа чүүлдерге чаңчыгар, херек апарза чагыртыр апаар. Элеп калган эрги хепти элберээрти чеже сөөртүрүл. Тываның Чазаан, хөй санныг номчукчуларын быжыг чөлеңгиш кылып алган "Шын" солун чүнү тоорул, дөмей-ле онгарлып, катап-ла бут кырынга туруп чоруй баар, көктүг дөңнер кырынче үне бээр үелер чедип келир боор он. Хүн ийис болгай.

В. ХОМУШКУ.

БУЯННЫҢ ХҮЛЭЭЛГЕНИ КҮҮСЕДИП ШЫДААР

Тываның Камбы-Ламазын дүжүлгеге саададыр езулалга Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. ООРЖАКТЫҢ ЧУГААЗЫ

Эргим хүндүлүг чонум, Ыдыктыг Камбы-Лама, чалаткан аалчылар!

Тыва Республиканың Камбы-Ламазын Арзылаң Ширээге саададыр езу-байырлалды эрттирер аас-кежик бөгүн биске таварышкан-дыр. Бо төөгүлүг болушкунга сеткилим ханызындан канчаар-даа аажок өөрүп турар кижидир мен. Чүге дизе ада-өгбелеривистиң сарыг шажынны сагып чорааш, боттарының мерген угаанын чүгле ынакшылга, кээргээчел, буянын чорукка өргүп, бүгү-ле амылыг амытанның човулаңды адырлып аар аас-кежи дээш угаан-сарыылын, мага-бодун, сөс-домаан арыглап ап, ону салгалдарыңга дамчыдып чораан езу-чаңчыларын бөгүн дедир эгидип ап турар-дыр бис. Бистиң өгбелеривис бүгү делегейге тайбынны тургузар дээш шажынны сагып, ооң өөредиин номнап, кайгамчык эртинени—билиглерни биске

арттырып каан болгай.

Улусчу ажык-чарлыг байдалга соңгуткан Тываның Камбы-Ламазы Хертек Аганак Щорсович болза бөдүүн өгбүлеге өскен, кончуг буянын чаагай кижидир. Ол боду чылан чылда төрүттүнген болгаш чаагай бодалдарлыг, чараш мерген угаанныг, беш сарыг меңгилг болгаш беш чүүл эртемнерге салым-чаянныг, арыг-кылаң аржаан суглуг Шивилигнің оглу-дур. Өндүр улуг Бай-Тайганың баарыңга, күчүлүг Хемчиктиң кыдыыңга төрүттүнген, Алтай-Танды-Саян даглары дагылгалыг ачылыг өгбелериниң салгалы-дыр. Эртем-ном сиңе берген Көп-Сөөктүң башкыларының угун салгаан кайгамчык сеткил-буяны, кежик-чолу эгээртинмес чалы, чараш эр-дир.

Тываның Камбы-Ламазының Дүжүлгезин ээлеп, келир үениң салгалдарыңга бистиң өгбелеривистиң мерген угаанныг чораанын,

оларның бүгү-ле дириг амытаннарга аас-кежикти чедип аарыңга канчаар дузалап чораанын өөредир буянын хүлээлгени Аганак Щорсович күүседип шыдаар дээрзинге бүүрүп тур мен.

Хүндүлүг Камбы-Лама башкы! Бо хүн Силерниң амыдыралыңарга канчаар-даа аажок утундурбас хүн болуп артар. Дүжүлгеге саадап олуруп турарыңар езу-байырлалдың хүнү-биле Силерге, хүндүлүг Аганак Щорсович, аас-кежикти, кадыкшылды, буянын ажил-херээнерге улуг-улуг чедиш-киннерни бодумнуң өмүнээден болгаш Тыва Республиканың Чазааның мурнундан күзеп тур мен!

Тыва чуртунга, Россияга болгаш делегейге буянын чүүлдер, аас-кежик, өөрүшкү, кадыкшыл, тайбың кезээ-мөңгөде бодараар болзун!

1997 чылдың октябрь айның 21 дугаар хүнү.

Президентиге телеграммалар

Бо чылдың октябрь 21-де байырлап эрттиргенивис Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузунуң (Конституциязының) хүнүн таварыштыр ТР-нің Президентизи Ш. Д.

Ооржактың адынга чазак телеграммалары РЛДП-нің удуртукчузу В. Жириновскийден болгаш Москва хоорайның мэри Ю. Лужковтан келген. Байырлал таварыш-

тыр бистиң Президентивиске, тыва чонга хөйге билдингир ийи политик байыр чедиришкениниң эң-не чылыг сөстөрүн телеграммаларында илереткен.

"ШЫН"—КАЯА-ДАА ШЫНЧЫ ЭДЕРИНЧИҢЕР

ЧАГЫДЫП АПЫРЫНЧЕ ДАПАЖЫҢАР!

"ШЫННЫ" ЧАГЫДЫП АПЫРЫН УТПАҢАР ОП — КАЯА-ДАА СИПЕРНИҢ ЭДЕРИНЧИҢЕР БОЛГАЙ.

ЧАРТЫК ЧЫПЛА ӨРТЭЭ — 80 МУҢ РУБЛЬ.

ҮШ АЙДА — 40 МУҢ РУБ.

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ, ИНВАЛИДТЕРГЕ — 60 МУҢ РУБЛЬ.

ОРГАНИЗАЦИЯЛАРГА, АЛБАН ЧЕРЛЕРИНГЕ — 100 МУҢ РУБЛЬ.

Чаа хоойлу

СОҢГУДАЛАР БОЛГАШ СОҢГУКЧУЛАР

Федералдыг ол хоойлуга РФ-тиң Президентизи ат салган



"Россия Федерациязынын хамаатыларынын соңгулда эргелеринин кол магадылалдарынын болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында" федералдыг хоойлу бо чылдын сентябрь 30-нин хунунден эгелеп амыдыралда күштүг бооп кирген. Россия Федерациязынын Президентизинин ат салганы бо Хоойлу дугайын, ооң онзагай чүүлдерин "Шын" арнынга чугаалажып көрээлинер.

Бо хоойлуну хүлээп алганы-биле хоойлужудулганы сайзырангайжыдар херекке бурунгаар база бир базым кылдынган. Чүге дизе хамаатыларынын соңгуур болгаш эрге-чагырганын күрүне органнын, тус чер бот-башкарылгазынын органнынга соңгудар, референдумга киржир конституция эзугаар эргелерин хандыры-биле ол холбашкан. Россия Федерациязынга болгаш ооң субъектилериңе эрткилээн соңгулданын практикасын ында бүгү талалыг өөренип көргөн, ынчанга соңгулда эргелеринин магадылалын боттуу-биле калбарткан. Ооң-биле кады күрүне эрге-чагырганын, тус чер бот-башкарылгазынын органнынга соңгулдандан ангыда, хамаатыларынын референдумга киржир эргелерин хандыраарынын айтырыглары көрдүнгөн.

Соңгулдлар чорудуунга ажылгаар хоойлу-дүрүм-биле холбашкан кол-кол терминерин тайылбырын хоойлуда база берген.

Бүгү-ниити соңгулда эргелеринге хамаарыштыр чугаалап тура, хамааты кижинин канчаар соңгуурунга, соңгударынга амгы чурттап турар черинге ооң турумчул азы колдады чурттаан үези дээш кызыгаарлаашкынарны ында колдуунда-ла ал каапкан, ынчанга ул девицкээрге кайы хире хуусаада чурттап турарынга хамаарыштыр кандыг-бир негелде турбас. Хамаатыларынын идеккейлиг соңгулда эргелерин кызыгаарлаарын хоойлуда хораан, кижинин бодунуң доктаамал чурттап турар черинден соңгулдлар, референдум эртип турган девицкээрге чедип келгени, күрүне эрге-чагырганын, тус чер бот-башкарылгазынын соңгулданынга, референдумга ооң киржир эргезин хоруурунун үндезини болбас. Соңгулдага киржир эргени ол үндезинерге даянып, кызыгаарлаарын болдурбас.

Федералдыг хоойлуда кандидат кижинин назы-харынын адакы хемчээлинин кайы хире болурун хоойлуда айтып каан: субъектилериң күрүне эрге-чагырга хоойлужудулга (төлээлекчи) органнынга — 21 хар, Россия Федерациязынын субъектизиңиң күүсекчи эрге-чагырганын баштыгынын соңгулданынга — 30 хар, тус чер бот-башкарылгазынын органнынга — 21, кандидаттын назы-харынын эң улуу каш болурул дээрзин тургузары көрдүмзүн.

Күрүне эрге-чагырганын болгаш тус чер бот-башкарылгазынын органнынын бүрүн эргелеринин хуусаазы 5 чылдан ашпас ужурул, ажылдап турар ол органнын бүрүн эргелеринин хуусаазын немеп, кызырып болбас. А бисте Улуг Хуралга (съезд) хамаарыштыр алар болза, боттарынын бүрүн эргелеринин хуусаазын оларнын уздып, шийтирлеп алганы хоойлуга дүүшпес.

Күрүне эрге-чагырганын органында база тус чер бот-башкарылгазынга соңгулдлар эртиреринин хуусаазын тодаргайлаарынын чурумун Хоойлуда айтып болгаш кандыг-даа чылдаганын хамаарылга чокка, оларны көрдүнгөн хуусаазында албан

эрттирерин быжыгаан.

Россия Федерациязынын субъектилериңин бүрүн эргелерин калбартпышаан, хоойлу соңгулданын эртиреринин хуусаазын тодаргайын чурумун кончуг тодаргай кылдыр быжыглап каан болгаш дараазында чүүлдерни база айтыпкан, чүл дизе, төлээлеттирген орган азы албан-дужаалдыг кижин соңгулданын көрдүнгөн хуусаазында чарлавын барган ийикпе, азы депутаттарынын болгаш органнын бүрүн эргелерин хуусаадан эрте соксаткан таварылгада, соңгулданын көрдүнгөн чурумга дүүштүр чарлаваанда, төлээлеттирген орган азы албан-дужаалдыг кижин чокта, соңгулданын чогуур соңгулда комиссиязы эртирер.

Россия Федерациязынын субъектилериңинде соңгулдлар дугайында хоойлу чок таварылгада, соңгулданын федералдыг чаа бо хоойлуга үндезин эртирерин Россия Федерациязынын чаа хоойлуунда сүмелеп турар. Ооң-биле кады соңгулдлар талазы-биле федералдыг өске-даа хоойлуларын ажылгап болур, бо таварылгада, Россия Федерациязынын субъектизиңин хоойлуунун федералдыг хоойлуга карышпак эвес кезээн ажылгаар.

Соңгукчуларын бүрүткелдин (учет) талазы-биле чаа чүүлдер база бар. Хамааты кижинин чогуур девицкээрге доктаамал азы колдады чурттап турарынын фактызы бүрүткелдин үндезини болур. Бүрүткел органнын ону кижилерин көжүп шимчээринин хостуун, чурттаар база баар черин шилип алырын барымдаалап тургузар. Соңгукчуларын бүрүткелдин муниципалитет тургузуунун удуртукчузу, шериг кезээнин командири тургузар. А хамааты кижини кайы-бир соңгулда участогунга соңгукчулар данзызынга кииреринин үндезини — участоктун девицкээринде ол кижинин доктаамал азы колдады болгаш түр үеде чурттап турары.

Ийн кезек кылдыр тургустунган данзын чагырга черлеринин удуртулгазы девицкээр соңгулда комиссияларыне чорудар. Девицкээр соңгулда комиссиязынын даргазы, секретары ол данзыга ат салыр болгаш, танма-биле ону бүзүредир, участок соңгулда комиссияларыне акт езугаар бадылаашкынга чедир 25 хонуктан орайтаптын дамчыдар болгаш бүгү-ниити таныштырар, чедир тодаргайы-биле ол данзын участок соңгулда комиссиязы бадылаашкын хунунге чедир 20 хонуктан орайтаптын киирер.

Кандыг-даа соңгулданын эртирерде, соңгулда округтарын тургузар. Федералдыг бо хоойлуда чогуур соңгулда комиссиязы соңгулда округтарынын тургустунганынын схемазын соңгулда хунунге чедир 70 хонуктан орайтаптын тодараткан турарын айтыпкан. Күрүне эрге-чагырганын төлээлекчи органы болгаш тус чер бот-башкарылгазынын органы ону бадылаашкын хунунге чедир 60 хонуктан орайтаптын бадылаар. Шак ынчан дараазында негелделерни сагыр:

— соңгулда округтарынын соңгукчуларын төлээлеттиргенин ортумак саныннан 10 хуудан эртпес ол-бо хой, эвээш боор чижек денелгезин чорудар, ырак-узак, чедери берге дээр черлерге — 15 хуудан эртпес. Ырак-узак болгаш чедери берге черлерин данзызын Россия Федерациязынын субъектизиңин хоойлузу-биле тургузар, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязы төлөвиледи белеткээр, ону Дээди Хуралче чорудар;

— эвээш санын чоңнар чурттап турар девицкээрлерге соңгулда округтарын тургузул

турда, соңгукчуларын төлээлеттиргенин ол-бо хой, эвээш ортумак саны айтыпкан хемчээлди ажып болур; ынчалзажок 30 хуудан эртпес ужурулг.

Соңгулда округтарын тургусканынын схемазын бадылап каанынын соонда, 5 хонуктан орай эвес үеде күрүне эрге-чагырганын төлээлекчи органы болгаш тус чер бот-башкарылгазынын органы ону чарлаан турар.

Соңгулда участоктарынын тургустунганынын дугайын хоойлуда база тода айтып каан. Соңгулда комиссияларынын чөпшөөрешкени-биле 3 мун соңгукчудан ашпас санаашкын-биле оларны муниципалитет тургузулгун черин удуртулгазы соңгулданынга чедир 30 хонуктан орайтаптын тургузар.

Соңгулда комиссияларынын системазын ында тургускан, эрге-байдалын, тургустунарынын чурумун болгаш күрүне органнынын системазына ооң туржун тодараткан, күрүне эрге-чагырга база тус чер бот-башкарылгазынын органнын комиссиянын хамаарылга чогуун быжыглаан, оларнын шийтири соңгулданынга киржип турар кижин бүрүзүңге дорт хамаарылгалыг. Девицкээр болгаш участок комиссияларын тургузарынын дугайын бо хоойлуда быжыглаан хоойлужудуу негелделерин ап көөрге, оларны соңгулда каттыжышкынарнын, блоктарынын, хой-ниити каттыжышкынарнын, соңгукчуларын чурттап, өөренип турар черинин айы-биле эртирген хуралдарынын санал-оңалдарынга үндезилеп, тус чер бот-башкарылгазынын соңгулда органы тургузар. Россия Федерациязынын субъектилеринин эрге-хоойлу актыларынга дүүштүр девицкээр соңгулда комиссиязы доктаамал байдалга ажылдаар, а участок соңгулда комиссиялары соңгулда участоктары тургустунган соонда, үш хонуктан орайтаптын тургузар.

Соңгулда комиссияларын болгаш референдум комиссияларын тарадырынын талазы-биле дыка шыңгы, чөптүг юридиктик норма-чижекте хоойлуда киирген. Хамаатыларын соңгулда эргелерин, референдумга киржир эргезин соңгулда комиссиязы хажытканда, бадылаашкынын түннелдерин азы соңгулданын болгаш референдумнун түннелдерин чогуур девицкээрге күш чок деп көргөндө, суд ону тарадып болур.

Соңгулданын болгаш референдумнун эртип турарын хайгаараар хой-ниити институтун хоойлуда тодарайдып бижээр: хайгааракчыларын эргелерин, хүлээлгелерин айтыпкан, комиссияларынын чөвүлээр эргелиг саналдыг кежигүнненин бүрүн эргелерин долзуу-биле тодараткан.

Кандидаттарын депшидер база бүрүткээр талазы-биле чаа негелделерин хоойлуда киирген. Кандидат болурунга чөпшөөрелин берип, бижээр билдирешкин, ук кижин соңгустуруп алган таварылгада, депутат эрге-байдалдарга дүүшпес ажыл-чорудулганы соксадыр хүлээлгени бээр кандидатты идип үндүрерде эргежок чугула бир чүүл бооп турар. Күрүне болгаш муниципалитет албан-дужаалдары эдилеп турар кандидаттар бодунун албан-ажыл талазы-биле артык байдалдарын аңаа ажылгаар эргези чок. Артык кандыг байдалдарыл ол?

— Депштитирип база соңгустуруп алырунга идиг болдурар сорулгага ажыл-албан талазы-биле бодунга хамаарылгалыг кижилерин, күрүне болгаш муниципалитет албан черлеринин ажилдакчыларын ажил шагында ажылгаары;

— күрүне болгаш тус чер бот-башкарылгазынга хамааржыр оран-саваны бодунун

депштитирип, оон соңгустуруп алырунга салдарлыг болур ажыл-чорудулгага, бир эвес өске кандидаттар ол черни шак-ла ындыг байдалдарга ажылдап шыдавас турда, ажылгаары;

— күрүне албан черлеринин, тус чер бот-башкарылгазынын ажыл-чорудулганын хандырып турар телефон болгаш харылзаанын өске-даа хевирлерин, оргтехниканы, медээ ачы-дузанын ажылгаары;

— күрүне болгаш муниципалитет өңчү-хөренгизинде турар транспортту халас азы чингелделиг байдалдарга ажылгаары;

— күрүне азы муниципалитет албан-хаакчыларынын талазыннан ажыл-албан айы-биле сургакчылап чоран үезинде ону ажылгап (күрүне азы муниципалитет ака-хөренгизинин төлөвири-биле), ат салдыраарын, соңгулда мурнунун агитациязын чорудары;

— аттар салдырып чыыр азы соңгулда мурнунун агитациязын чорудар сорулга-биле, массалыг информация чепсектерин артыкка ажылгаары дээр чүүлдер аңаа хамааржыр.

Хоойлуда айтыпкан ол негелделерин сагывазы — кандидатты бүрүткээринин дугайында шийтирин күш чок болдурарынга үндезин бооп болур.

Ооң-биле кады кандидатты дөткөзөн соңгукчуларын ат салганы хол үжүүн чыырын чурумун хоойлуда база айтыпкан.

Кысказы-биле чугаалаар болза, кандидаттарын бүрүткээринге эргежок чугула хол үжүүнүн эң хойу соңгулда округунун девицкээринде бүрүткеттинген соңгукчуларын санынан 2 хуу ашпас ужурулг, ооң-биле кады хол үжүүнүн чылдазынга кандыг-бир кызыгаарлаашкын тургузарын болдурбас. А тус чер бот-башкарылгазынын органнынга соңгулдлар эртиреринге бир эвес, РФ-тин субъектилеринин хоойлуунда кандидатты депшидеринин оон өске чурму көрдүнгөн таварылгада, бүрүткеттинген соңгукчуларын саны 10 мундан эвээш болза, кандидатты дөткөзөн хол үжүүн чыгбайн барып болур. Хол үжүүнүн чылдазынга администрациянын киржилгезин, албадаашкын кылырын, хол үжүү дээш шаңнал бээрин болдурбас, а ол ыкшак шалың үлеп турган база кижилер чыылган черлерден хол үжүү чыыры хоругулг.

Ат салыр саазынын канчаар долдурарыл? Соңгукчу адын салып тура, фамилиязын, адын, адазынын адын, чурттап турар черинин адресин, паспортунун (ону солуп турар документинин) сериязын, дугаарын, хол үжүү салган хунун боду айтып каар дээрзин федералдыг хоойлуда тодаргайы-биле айтыпкан. Соңгулда комиссияларынга кандидаттарын бүрүткээринин база хыналда чорудуун элээн тодаргайы-биле көргүскен.

Федералдыг хоойлунун негелделерин бо удаада сагындыраары база артык эвес боор. Чүл дээрге, күрүне, муниципалитет албанында, массалыг информация чепсектеринде ажылдап турар бүрүткеттирген кандидаттар соңгулданынга киржип болур үезинде, албан-ажылынын хүлээлгезин күүседиринден хостадыр. Ону бүрүткээр үезинден эгелээш, 3 хонуктан орай эвес хуусаада дужаалдын бир хоолгазын киирер болгаш ажыл-албан айы-биле артык байдалдын ажылгаар эргези чок болур. Массалыг информация чепсектеринин хостуг чоруун агитация чорударынга шын эвес ажылгаарын болдурбас, соңгукчуларын хээлиээр чоруктары, чийгеткен өртектерге бараан, садарын, ака-хөренги болгаш материалдыг

өске-даа үнелиг чүүлдерин бээрин хоруур, ачы-дуза чедирилгелиг хемчеглер чорудар эрге чок.

Бүрүткеттинген кандидаттарын ажыл-херекчи, төлөптиг ат-алдарын баксырадыр сорулгалыг бижиттинген чүүлдерин массалыг информация чепсектери эртирриптер эрге чок, ындыг чорук суд харысалгазынын үндезини бооп болур.

Хоойлунун күштүг бооп кирери үргүлчүлелиг эвес хуусаалыг (3 ай хире) шилчилгелиг үелиг болур. Ол хуусаада РФ-тин девицкээринге федералдыг ийн хоойлу: "Россия Федерациязынын хамаатыларынын соңгулда эргелеринин кол магадылалдарынын дугайында" база бо хоойлу ажылгааттынар, ооң-биле кады хоойлу күштүг болуп кирбээр турда, чарлаттыган соңгулданын болгаш референдумнарны эртиреринге 49-60 чүүлдеринден ангыда, чаа хоойлуну ажылгаас. Соңгулданын түннелдерин үндүрери ону парлаарын, бадылаашкынын чурумун болгаш аңу организастаарын, санаарын ол чүүлдерге тодараткан. Хоойлуну ажылгаарынын онзагай талазын Төп соңгулда комиссиязы, девицкээр соңгулда комиссиялары практиктиг ажыл-чорудулганынга ажылгаар ужурулг. Федералдыг хоойлулар ТР-нин хоойлулары-биле дүүштейн барган таварылгада, "РФ-тин хамаатыларынын соңгулда эргелеринин кол магадылалдарынын болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында" федералдыг хоойлунун нормачижээн ажылгаар.

Россия Федерациязынын хамаатыларынын референдумга киржир эргезин болгаш соңгулда эргелерин камгалаар, таарыштырар талазы-биле хоойлуда көрдүнгөн соңгулданын делгеми база нарыны ону практикага ажылгаарда оуплекстиг хемчеглер ботандыраар негеттир. Ынчанга соңгулдлар болгаш референдумнарны белеткеп эртирер турар комиссиялар кежигүннени хоойлунун ужуру-утказын ханы билген турары чугула.

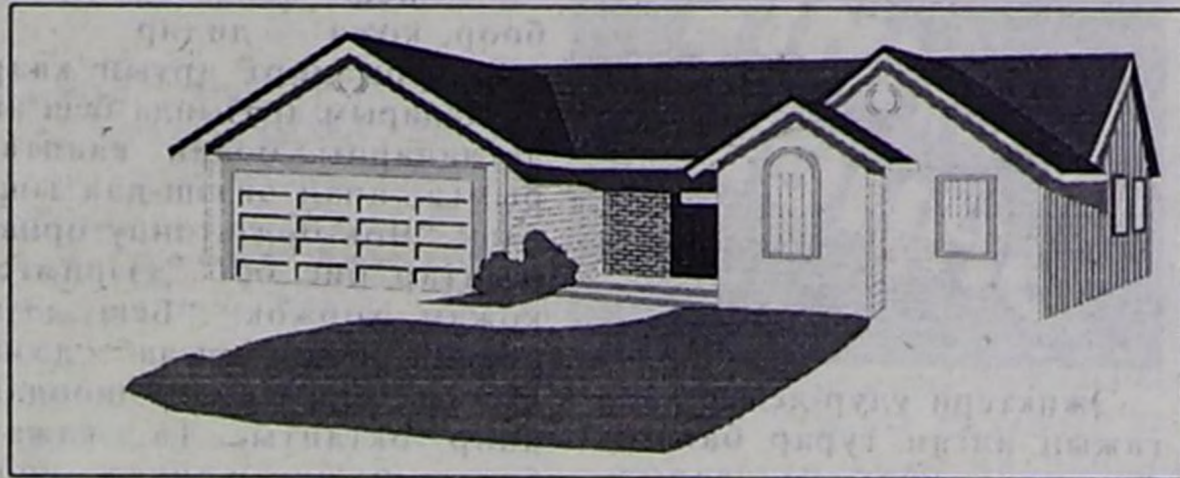
Соңгулдлар дугайында хоойлуларын федералдыг хоойлунун негелделери-биле дүүштүрер ажыл Дээди Хуралдын мурнунда туруп турар. А ол чугула ажылга республиканын Юстиция ямызынын, суд, прокуратураның талазындан кичээнгей, контроль турар ужурулг.

Россияда амгы үеде соңгулда системазынын эрге-хоойлулуг быжыг баазы тургустунган, федералдыг, девицкээр, тус чер соңгулданын эртирер дуржулга мөөңнеттинген, ол талазы-биле ажылдап турарларын белеткелин, билгин бедидер программа боттанып турар, комиссияларынын ажыл-чорудулганынын практиказынче соңгулданын чаа технологиязын киирип турар. Шак мындыг байдалдардан алгаш көөрге, "Россия Федерациязынын хамаатыларынын соңгулда эргелеринин кол магадылалдары болгаш референдумга киржир эргезинин дугайында" федералдыг хоойлу — эң чокку үеде соңгулдлар дугайында хоойлужудулганын россия системазында кол хоойлу-дүрүм актызы апар болгаш, Россия Федерациязынга болгаш Тыва демократтыг институттарын хөгжүдүп быжылгаарынга салдарлыг болур.

Николай ОНДАР,
Тыва Республиканын
Төп соңгулда
комиссиязынын даргазы,
юридиктиг эртемнеринин
кандидады.

ЭРЗИН ШКОЛАЗЫНЫҢ 60 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР

Тываның онзагай, бир янзы кожуунунун арат-чонуунун уруг-дарыын өөрөдип, кижизидип келген школаның хар-назызы элээн барган. Аңаа өөрөнип чораан, ону доозуп үнгеннерниң аразында республиканың амыдырапынга көскү исти арттырган, аңаа идепкейниң киржип чоруур кижилер хөй. Чамдык фактыларны кысказы-биле кириээл. 1937 чылда школа ажыттынганда, баштайгы директору чогаалчы Василий Эренчин болган. Баштайгы өөреникчилериниң аразында иштики албанның генерал-майору болган Соян Чакар, Тыва АССР-ниң аддарлыг экономизи Нурзат Чооду, колхоз шимчээшкениниң хоочуну Семен Сакты-Сүрүн дээр ышкаш билдингир апарган кижилер турган. Алдан чыл дургузунда ортумак школаның доозукчуларының саны 1500 ажыг болган. Республиканың аддарлыг аттарын эдилээн башкылар Эмзимаа Намзал, Галина Чалдыг, Идам Сүрүн (шыдыраачы), эмчилер Екатерина Норбу, Роза Яндаа, журналист Алексей Чараш-оол, артист Вера Норбу, чурукчулар Бригад Дүпчүр, Леонид Уржук, дайын шөлдеринден эеп келбээн интернационалчы дайынчылар Артур Норбу, Валерий Серээдар, Мөңгүн-оол Чула, даштыкы (Моолга) университет дооскан Сомам Базыр олар база бо школаның доозукчулары. Ол ышкаш эртемденнер Юрий Аранчын, Григорий Ширшин, Светлана Курбатская (Даргат), Алдын-оол Канзай база аңаа өөрөнип чорааннар. Школаның бүгү өөреникчилери оларны эртем-билигге чедирген хөй омаксөөк—орус, тыва, украин, бурят, татар, чуваш, латыш, алтай, көрей, моол башкыларынга өөрүп четтиргенин илередип чоруурлар. Бөгүн чаңгыс классчы ийи эжишкиниң редакцияга эккелген материалдарын



бирээ чокка ол ындыг, бо мындыг деп төөгүүрү солун арнынга кайын болдунар. Ындыг болзажок... Школага адап турганы-биле чугаалайн, кым-даа хомудавазын—дилеп каайн. Очур-оол Света, Баяндай Түменей, Самья Маадыр-оол, Аракчаа Люба, Чыпсынак Кара-кыс, Сотпа Маша (школавыстың амгы директору), Имажап Даш-оол—башкылар, Ширшин Кызыл-оол, Идам Сагаачы, Ламажаа Дондун—агрономнар, Хорлуу Дамба, Бадарчы Тукай—зоотехниктер, Сагаачы Чигжит—юрист, Норбу Катя, Сотпа Экен-оол—эмчилер, Дембирель Саша—журналист. Садыг, саң-хөө, экономика талазы-биле эртемниглер—Ханды Мика, Майдыр Зайцев, Саң-Хөө Назылмаа, Балаа Чанчыкмаа.

дедир кады майтайтыр кылаштап чораан эжим ам араттап чор. Ужураштывыс, хөөрештивис. Карак кызыл, күзелин ыяап-ла чедер соруун салбаан хевээр. Бай-Дагга сести кады дооскан, Күнчүн башкывыстың өөрөдилге-даа, күш-ажыл-даа талазы-биле кады школазын эрткен эштеривис В. Чопуй, Менди-оол көдээ ажил-агый техникумун доостулар, ам чеңгези апарган чаңгыс классчызы Өшкү-Саар-биле төрөөн черинде ажилдап, чурттап чорлар.

турувуста, мырыңай чыпшыр чедер кижилер болган эвеспе. Мен база конькиге маңнаар чордум. Кузнецова башкывыс бисти дыка-ла кызып өөредир чүве, ынчалза-даа, харалаан, өөреникчилерниң область маргылдааларынга шаңналдыг черге үнүп чадаан бис. Ынчан чемпион Таньдандан Алдай Биче-оол чүве ийик. Бистен бир чыл бурунгаар дооскан Дүпчүр Иван акымның эжи Ензак Виктор-ла харын Эрзинден барып шору чаржалажыр турду. Калган Дооруп эжимге сөөлгү катап Балгазынга каксы ужурашканым сактып ор мен, хүнүң экизинде ужуражыр болуп чарылган улус бис. Бай-Дагга эки диртип, чаржалажып турган хире бис, бир катап Артек баар апарганда, мээң аалым чайлагда ырак болганындан, суурда болгаш ол чорупканынга хомудаан черим-даа бар. Күзүн "Хаан-конга", "Хаан-үгер боо" деп класс мурнунга "лекция номчул" турар чүве. Түмөнейниң бичиизинде-ле амыдырал-чурттала деп чүвени чарт билер болганын ам-даа пат кайгаар мен. Маадыр-оол биле Тукай хөлчок томааныг, чыткан хой тургуспас, хамык чүвени быжырымчалыг кылырлар. Монгуш Спартак төрөлдериниң аайы-биле келгеш, ону доосту, кончук эжи Сагаачы, сөөлүнде дыңнаарывыска, оларның "ужуралдары" хөй-ле чорду ийин.

БОТ-ДУГАЙТЫ БОДААРЫМГА...

Төрүттүнген, өөрөнгөн, өсүр, ажылдаан, аал-оран туткан, ажы-төлдүг болган черим Нарын сумузу, Эрзин кожуун-на болгай. Билип кээримге, суурувусту Хөндөй-Аксы, кожуун төвүн Сарыг-Булуң дээр чүве ийик. Аңаа эң баштай, бешки класска тургаш, үш айда чаксы дыштанылга үезинде, комсомол кежигүңүңге кирер (бадыладыр) дээр келген мындыг мен. Магадаарым чүве-ле хөй болчук. Бети дээрге, азырал хаан, дагаа деп элдептиг амытаннарны бир дугаар диригге көрдүм. Ол дугайын бижиир болза, кара хөк чүве-ле болгай.

Төп Россиядан хуваалда езугаар, а чамдыктары эки тура-биле келген аныяк башкыларның билиг бээри шыырак, ылангыя орус дылды черле багай эвес шингээдиң алган бис: Римма Казакова, Валентина Потапова, Валентина Кузнецова, Вера Белянина, Вениамин Цветков... Ханхунова деп бурят башкы интернат эргелекчизи, университет дооскан Софья дээр аныяк, чараш кыс база ындыг омак-сөөк, ол кижизидикчи башкы болуп кезек ажылдады. "Когда я ем—глюхо-нем!"—деп эргелекчиниң столоваяга бистичы выдывыс чавырылдырар ыянгылыг ыды кулаамда артып калган. Квантун шерин чылча шаварынга киришкен бир чуваш башкы база турду. Харакири дугайын ынчан бир дугаар дыңнааш, кайгап ханмас ийик бис. Шак-ла ындыг янзылыг, ам болза "орус дылга чугаалаар" дээр башкылар биске өөрөдилге болгаш амыдырал талазы-биле хөй билигни берген болдур эвеспе. Ам келгеш, көдээ черлерде ындыг башкылар чогуңга чамдыкта хомудаар-дыр мен: орус дылга амгы доозукчуларның кош-каа бир кезинде ында болбайн аан.

Нарынга чеди чыл школазын 1956 чылда дооскаш, сестос хире оол, кыс Эрзинге эл өөрени бердивис. Ынчан сески классчылар шупту 68 кижилер турганын, үш аңгы класска өөрөнип эгелээнин сактыр-дыр мен. Бисти Бай-Даг школазындан (ынчан ында суурну Көк-Даш деп-даа турган хире чүве ийин) келген "иргит, соян уктуг бис" дээр өөреникчилер-биле каткаш, 8 "в" класска олуртуп каан. Нарынчылар моолдажып чугаалажыр, бай-дагжылар моолдаар эвес, олардан харын шору тывалап өөрөнип турар бис.

Соян Ойду башкыны кым-даа утпаан дизимзе чазыг болбас. Бистер ужуражып келгеш, болганчок-ла: "Алдын-кыстың туттунганы адыр будук сынар четкен..."—дижир бис. Башкывыс ол шүлүглелди кайгамчык-ла эки чугаалаар кижилер. Амга чедир хоочуннар аразынга хаак маргылдаазынга киришпишаан чоруур. Сүге-Маадыр башкывыстың ол спортка өөрөдип каан оолдары хөй...

Баштайгы ийи чылда директорувус Борис Балганович Шактар-оол башкы чүве. Ол сөөлзүрди Кызыл хоорайга чурттап чораан. Мында ооң уруу база оглу бар, оларны таныыр мен. Онгу классы доозуп турар чылывысты Николай Клыпото директорлай берген, бистиң оолдар ону, чүге-ле чүве ийик (арын-шырайын барымдаалаан чадавас), Кызыл-Тас деп шолалай берген. Шынынды-ла ындыг аттыг бир башкывыс өөрөдилге эргелекчизи турган ышкаш.

1959 чылда Эрзин ортумак школазының үшкү доозукчулары болдувус ийин. Сеске өөрөнип эгелээнерниң таптыг-ла дең кезии—34 кижилер ортумак эртемнин херечилелин холга алдывыс. Олар шуптузу ортумак болгаш дээди тускай эртемниг болган. Маңаа бистен чарлып чоруткан эштеривиси база адаар апаар мен: Аракчаа Александра, Хуруут Дензинмаа, Сенди Дооруп. Хөй кижини шуптузун бирден-

Партсоветсургуч доосканнар Баян Санаа, Соян Дайгыранза, библиотекарь Мажаа Мамаа, уяр чүүл техниктери Самороков Валера, Божя Биче-оол, Ширшин Мыдакмаа биле Чурук Вераны онзалап адаксаар мен, олар дээрге төрүттүнген черлеринден ыравайн, төрөл чону-биле ажылдап, эки-бакты кады үлежип чоруур улус чүве. Ажы-биле чугаалаарга, хөй кезиивис Тывада чүк быдарай тараан бис, ылаңгыя найысылалда он ажыг кижилер бар эвеспе.

Дондуп ЛАМАЖАА.

БО-ЛА ЧОРААН ӨӨРҮВҮСТҮ...

Ийет, мен база эшке ушкажып, өөрүвүс дугайында чугааны уламчылап көрөйн. Маңаа Эрзин школазының сески клазынга кады баргаш, сөөлзүрди ону дооспайн, өскээр өөрөни бергеннерни база адай бээр боор мен.

Чүү-даа болза үстүнде чүүлдүн авторунун дугайында немелде каш сөстөн эгелеп алыын. Бир онзагай талазын ол каксы чугаалады: даргалап чораан кижилер бо, школага ол-дур, а ооң соонда төрөөн колхозу "Коммунизмче орукка" оралакчы дарга, комсомол райкомунун "бир дугаары", күүсомком даргазының бирги оралакчызы, көдээ ажил-агый эргелекчиниң начальниги турду. База бир демдеглексенчиг чүүлү—шыдыраага чемпион кижилер болдур ийин: сумузуңуң болгаш кожуунуң. Ол байтыгай, 1957 чылда школачылар фестивалынга область чемпиону атка четкен.

Бир эвес ылавылап көөр болза, бистиң аравыста алдарлыг аттарлыг, шаңнал-хавыялыг кижилер та чеже чүве. Чижээ, школаның чараш "даңгыназы" (ынчан ындыг мөөрейлер турбааны хомуданчыг), амгы эмчи Екатерина Кыргысовнаның хинин кескен уругларының санын тывары берге-ле боор. Хөй уруг-дарыглыг үлегерлиг Норбулар ызыгуурунуң кызыла болгай ол.

Дамба Хорлуу база дарга кижилер бо. Совхоз-даа директорлаан. Ылаңгыя мөңгүнтайгажылар кожуунуң бо "чагырыкчызын" болганчок-ла сактып келирлер чорду. Үшкү класска-ла Хадың-Бажындан школага чедир, оон

Эрзинге ынчан орус, хакас (татарлар бис дээр) чон хөй чүве, бажыннары кол нуруузунда хем кыдында, ногаа-чимистиг. Оларның ажы-төлү-биле кады ойнап, өөрөнип чордувус. Самороков Валераның өөрөнири черле шыырак кулугур, ужудукчу болуксаар. А Митахин дээр чаптанчыг эживис арай-ла таары, бүдүү таакпылаар-даа. Ынчалза-даа хүн бүрү амыдыралга тывынгыры, кызымаа аажок. Ооң бир чижээң ам-даа утпас-тыр мен. Геометрия башкызы "касательнаяның чижээң амыдыралдан тып көрүңерем" дээрге, ол мырыңай кайгамчык харыылаан ийик: "Машина чаңгыс черге тепкилени бээрге, малгаш касательная кылдыр чаштаар". Тоска база бир "даңгыналыг" апарган бис: хуваалда езугаар келген эмчи акызын эдерген Нелли, хүрөңзимээр чоон чаштыг, улуг кыдырык карактарлыг, ак шырайлыг кыс. Ырлаар, самнаар, хөглүг. Н. Яковлева Ульяновск чурттуг кижилер бис-биле дооскан соонда, чана берген.

Чаңгыс класска чыылган эштеривис—нарынчылар бир янзы эрлер болганнар: санга дыка шыырак, шыдыраалаары аажок, дазылгадан белең үнмес, өөрөнип-ле ораннар, чазын келгеш шала кушпугур ак чүвелер апарганнар. А байдагжылар база хөк бис: орта өөрөнмес, шал-бул чөмөннөр, оон-на бөмбүктөп, хоккейлеп чоруп каар, чазын эрлерниң арыннары хүрөң-хүрөң, хавактары ак—бөрттер дуглап чораан болгаш. Эживис Дайгыр Кызылга ийи дугаар школага өөрөнип тургаш келген, орустаары биске бодаарга "дазыраар", ол биске баскетбол деп оюн өөрөдип каан. Ол черле дендии шимченгир, "чукка чыпшынычал" төл боор: чокшуп-даа аар, хаактыг чуңгулап тургаш, төшке думчуун-даа чире үстүрүп алган боор. Хол бөмбүүңге "өлүг мячикти" уштуп кээр, хаакка район чемпиону, конькиге маңнап турда чүгле караңнаар. Каң-оол Сержинмаа база ындыг, чадаг чарышка мырыңай казыргы. Школага күзүн одаар кургаг топкак белектеп тургаш, тайгага моң тудуп алгаш койгуннар сүрүп, халчып

Москвага кезек студентилеп тургаш, дыка чоок апарган бис, өөрөнири школага-биле дөмей эки, өске омак-сөөк эш-өөрү—тимирязевчилер оозун Кэчэ (Кызыл-оол Чоодуевич) дээр, ынаа аажоктар. "Тылы" шала хирелиг сургучу эжи менээ ол харамчок дузалап чорду. Чөөн Германияга шериг хүлээлгезин эрттиргеш, академияга өөрөнип кирген эживис "Негр" Сагаачы-биле солун ужуралдарлыг улус. Дыка кара-даа болза, европазыг шырайлыг эжи Африка чуртуг дипломаттың база немец агайын оглу бооп чоруп-даа турар-ла.

Хайыралдыг эш-өөрүм, компьютерге бо чүүлүмнү өрүп бижип ора, силерни шуптуңарны сактып, өөрүп, чамдык-чамдыкта харлыгында ор мен. Кады өөрөнип, бот-боттарывысты эргим көрүп, эки-багывысты үлежип, ынакшыжып, ол-бо дижиң-даа чораан үевистен бээр дөртен чыл чоокшулай берип-тир. Баштарывыс буураргылаан, уругларывыс уругларын азыражып чор бис, күрүне сарты пенсиявыс-даа бар апарган. "Шыырак дээр доозукчулар чүве"—деп ынак башкыларывыстың үнелелин утпайн, чонувуска шыдаар-ла шаавыс-биле бараан болуп чор бис. Ынак школавысты утпаалы, эргимнерим!

Александр ДЕМБИРЕЛЬ.

- Я Лух и нем

Үенин өңнөри

Эжиктери удур-дөдир кайгажып алган турар бажыңарлыг, аравыста харылзаавысты ортувуста херимге кызыгаарлаттыган, кады чурттап орап кожаны мен.

Кожамны аажы-чаңында оске улустап ылгалыр чүвези чок, дорту-биле чугаалаарга, "сиген бажы сый баспас" оожум, топтуг, шимчээр-шимчевес бүдүштүг кижидир ийин. Кожамны ойлеп-ойлеп кирип келир чаңы бар. Бир-ле болбазын шоодулуг, баштак тоогуну чогаалдып, тып аары.

Оозун бодан, тып алганда, ыяап-ла ону амыдыралга шенеп, болбазырадып коор кизи. Чаа техника чогааттыган болза, ону бир шонге күш-шыдалып, ажык-дузалып шенээр боор ийик, шак ындыг шенелделер эрттирер "шөлү" "элдепейли" мен болу бээр мен. Чамдыкта оозун билеп тура безин кожамны кажар аргазыга алзыптар мен, а чамдыкта оозунуц утка-шынарын соолунде билеп кааш, чүгө бажым чайып чыдып каарым база бар.

Эрткен чылы күзүн бажыңым хериминиц иштиге, чазын апрель айда садып алганым дагааларым оолдарыга тараа чажып берип, чөмгерип тур мен. Чай дургузунда оларым аажок оскеп, улгаткан, сон чиир-даа болза ажырбас апарганнар. Шунту сарыг ончүзүпүглер, херим ишти сарыг дагаа оолдары-биле алдышалыр чүве-дир ийин. Үжени садып аарымга, бо чыл дагааларга хорамча чок чыл болган, чүгө чаңгызы өлгөн, чээрби тозу ончаменди турары бо.

— Экии, кожа! — диге-ле кожам бо аравыста кызыгаарывыс болур херимни ажыр хараттынып алган тур. Элзип аар-саарлап турувуста, кожам менче шоода аарак сөстөр октап Желеди он. "Эйт, сарыг шажып" даа дээр. Ол болза мээц чүдүлгөсүзүлүүмү ажылгап, хой сарыг дагааларыг боорумга, ол оңге ынак кижидир деп, ону сарыг шажыптыг чүдүкчү сен деп утка кириери ол ышказыл. Ынчан тура, арны-бажыңыг хевир турумчуп, шириин байдалче кире берген:

— Кожа, дагааларың шунту сарыг, элдеп-тир. Чаңгыс-даа ак дагаа чок. Ак-Хаан эвес, ак дагааларга чүге ынак эвес сен. Сарыг оң тыва кижиге чүдүлгө-дир, а ак он дээрге делегей практиказында тайбың оңу-дүр. Чеже-даа сарыг шажып чүдүкчүзү болзунца, ак оңге база чүдүүр херек, делегейиниц шунту чүдүлгөзи ак оңге, тайбыңга даянган болгай. Эйт, дагаа оолдарыңдан орнажып аар бис бе, кожа? — деп бо ийин.

Чаңым ындыг, сагыжым арай дүргөн кизи болбас мен бе, ыңчангай-ла бис деп шагдала чопшээрешкен, ам бодалымда хой сарыг дагааларым аразыңга маңпай бээр ак дагаа оолдарың сагыштап:

— Кашты? — деп айтыра кааптым.

— Беш болза ажырбас боор, кожа — дидир.

Чээрби дорт артып каар дагааларым аразында беш ак дагааларны бодай кааптарымга, арай эвээш-даа ышказыл: "Чок болза ону орнажыптар бис бе?" дээримге, кожам хоржок: "Беш дээр соонда беш, ол-ла" дээр кожам херим ажыр шоодай кири октапты. Та, кажан белеткен алган чүве, солчуушкун дугуржулгасы болдурга-ла, дораан октаптар аап. Кок суг дүжүр маңпай турган, беш дагаа огулу шоодайлааш, херим ажыр октап бердим.

— Четтирдим, кожа. Дагааларым оолдарың оглумдан чорудуптар мен — дээр кожам херим артыңче козулбейн барды.

Бичии болганда, херимивис эжи ажыттыңа-ла, кожам огу кирип ор. Орнашкан дагааларым оолдары келди-ле дээр корун келиримге, аалчым хол даяк кылаштан ор. Чаңымга чеди келгеш, кожам огу:

— Акый, ачам дагаалар оолдары ашарып бер дээр келдим — дээр ийи холун кармаңарыңче суккаш, беш дагаа чуургалары уштуп келди. Ону коргеш, дылым атарып калган тур мен. Лам-айың холдары шагда-ла беш ак

дагаа оолдары чуургалары тууда тыртып алган тур мен.

— Ачам бо чагаажыган база чорутту—дээр кожам огу саазып тутескаш, бурт диди. Номчун коорумге: "Четтирдим, кожа, орнашкан дагааларывыс оолдары таптыг-ла беш дыштаныр хүнге четтир ужурлуг. Өөрөгөн кизи бо дагаа оолдарың бастыргаш, остүрүп аар сен. Олар чугаажок ак оңшүг болур эвесе, ындывыста кожамныц аскыр хаванып чазааш, алган чуургаларым-дыр. Ол оңшүг дагаалары шунту ак оңшүг чорду" деп каап болду. Ам сактып келбес мен бе, кожамда шуут дагаа чок деп аап. Мээц коңчуумну корбес сен бе, дагаази безин чок кизи-биле ону орнажып деп турган. Ындыг кизи-дир ийин, кожам. Күш-ле чедер кижизи мен-не хевирлиг. Ам черле мегелетнес деп бодан аар мен, хоржок чүве-дир ийин, бирээни-ле чогаалы кааптар.

Бо чылып кышка белеткенип, тайгадан каттап чылаан мен. Инек-караа бжып эгелээден бээр дыштаныр хүшперде тайгадан үймөөн мен. Бир хүн соолгү үш литр ишти хемчөөлдиг савамныц аксып хагаш, картошка кыштадып чиир подвалым иштиге суу кааш, үпүп келиримге кожам бо тур ийин оң.

— Экии, кожа. Ам-даа варенье талазы-биле сагыш ажаан чүве бо—деп мактайы бербес мен бе.

— Кашдыг каттар варенье-леп алдыц. Эндериң алган кизи сен ыйнаап. Чайладыр тайгалап келгеш, черликсий берген кизи аап—деп шоода-дыр.

— Инек-караа, киш-кулаа, кок-кат ийин— деп, кожамга байысаадып ооренгеним аайлыг эвес, очүдүм оң.

— Чүгээр-ле-дир, кожа. Мен кат аймаа черле арттырбаан мен. Сээц адаан каттарыңы база, оон ыңай честек-кат, кызырак-кат, кызыл-кат база варенье-ледим деп бо ийин.

— Паа, кожа, бажыңыңдан үнгөн эвес сен, кажан-иргин ыңча кат чыып четтиккен болдуц?— деп шың-на сеткилимден сонуургадым.

— Сен черле чиктиг сен ийин, кожа, шунту-ла улус тайга-таскыл кезип чоруур деп чүл. Рынок үези-дир.

Бо бажыңы-выс чаңында ба-за аар-садыг чери

кылып каап херээ чүл. Бир кизи тайга кезири шагда-дыр бо, бирээзи базаар-рынок кезири болу берген. Че, ол-даа канчаар, ам кылып алган варенье-леривистиң аман-дегелени илзеп кат аайы-биле шенеп коол. Сенде үш, менде алды...— дээр, элзип бажыңың дүгүн дырбап, боданың тура, — че, ол-даа канчаар, кады-кожа чурттап чоруур улус. Мындыг эвес бе, менде бо ийи оттуг-ыаш сыгтары бар. Бо кор, бирээзиниц сывын мен сыктым. Ам чажырар мен. Бир эвес сен сыйып ушта шелиң келзинче, сээциңден эгелээр бис, бир эвес бүдүнү ушта сон алзыңа, мээциңден эгелээр бис— дээр, бир холуңу адыжында салаалар аразында ийи оттуг-ыаш сыгтары тудуп алган тур. Мен хоокүй кожамныц ол ийи оттуг-ыаш сыгтарыңың ийигизип база сый тыртып четтигинкенин каапан бидир мен. Сыйыңна ушта тыртып келдим. Кожам ону коргеш, аажок каттырып:

— Чолдак кизи болган чолдаан ушта тыртып келди, кор. Че, сенден эгелээр-дир. Инек-караа варенье-зин ужул—деп бо. Менде чүу боор, подвалым иштиңче караш-ла дидим. Кожам инек-караа варенье-зин хлебке-даа чаап чиди. Шайга-даа холуң ишти. Оон түңгөл үндүрдү: — Ажырбас-тыр. Ажырбас! Мээциңге бодарга, чигири арай эвээш болган хире боор. Че, ол-даа канчаар— дээр, келип чораан плаг тонунуц ооктерин чешкен, костюмуңуц кармаңыңдан чартык литриң шил банканың уштуп келгеш, — че, кожа, маңаа варенье-ден кудувут, бажыңда кадайга сээц үүжөң сонуургадың, менде честек-кат, кызырак-кат, кок-кат...— деп чордала, кожамныц савазың чоп-

шүлүм аайлыг эвес, иштепкен мен.

Каш хонганда, мээц киш-кулаам, оон элзип болганда кок-кадым варенье-лериниң аман-чимденип ооренген чаңчылывыс-биле шенеп кордүвүс. Бир эртеп даңгыгаа душчу бергеш:

— Че, кожа, сээц хой сорт каттарың варенье-зиниң шенелде-дегустациязын кылып кириптер бис бе? — деп аяңнашып, орустай аарак пегелде тургустум эвесе.

— Ынчанмайн канчаар. Келбес-даа кизи-дир сен. Харып кайган турдум, сурап баарыңга. Дүргөн бажыңга кел — деп бо.

Бажыңга келгеш, аскыдан костюмуң кеткеш, оон даңгыгы кармаңыңга чартык литр шил банканы арай деп дыгып суккаш, оонуну билдиртпези-биле костюм кырыңдан күскү тон келипкеш, ол бүгүнү коруп турган кадайымыга:

— Бичии маңап ор. Чеже бо кожавыска мегеле-дип алзыр боор. Ам черле мен кажарлап корейн. Мээц үш чүзүп варенье-ден бүдүн чартык литриңи кожам чиген болгай, ам мен оон алды аймак варенье-зинден үш литриңи ушта шаан эккээйн. Хлевиң кезип ор. Чок болза бичии далгандап үске быжыра каавыт, үстүг далганы варенье-ге холуң чириге кашдыг ийик, ам артыңда честек-кат — дээр, үнүптүм.

— Честек-кат кожа, честек-кат!—деп, маңап орган кожамга секун-минут халас ыгназы-биле пегелде тургустум.

— Ында чүу боор — дээр, кожам подвалыңың иштиңче кире халааш, үш литр банканы уштуп үндүрүп кээп, стол кырыңга салды. Савазыңың ындазыңда хири-даа аажок. Топтап коруп оорарымга, иштиңде чогуң кашдыг кат бары шууг билдинмес, кызыл-кара оңшүг чүве-ле болду. Мээц кайгатыңны оорарымы билген боор, кожам:

— Мен-даа сен ышказыл тайга-таскыл кезип, черликтеп шыдаар эвес мен. Бо улустуц базаар-рыногундан бир стаканнап турган честек-кат, кызырак-кат, кызыл-кат, инек-караа, киш-кулаа, кок-кат борастан алган, бо банката ойлей хайыңдырып алдым. Алыс кезинде дөмей-ле чаңгыс черге баар чүве кайып ажырап. Честек-кат дидиң бе, ында чүу боор, ол чүвец мында харың колдаан хире чүве — дээр савазыңың аксың ажда берди. Ону дыңнааш, ийи караам ана хей шокарацайып, сагыжым дүргөдөн, ана хоочузу кирген кизи-ле апардым эвесе. Ажыттыңың турар варенье-лиг саваже-даа коор хоон калган:

— Ойт, кожа, уткан-дыр мен, бажыңда Кызыл-биле телефон чагыдың каап кизи мен. Солун черинге бичии шоодугужаң парладыр дээр, шак келди — дээр үе чүгүрүпкен мен.

Ол ышказыл, кожам ам база мени кажарлаңкан.

Кара-оол
НАТПИЙ-ООЛ

* Күскү лирика



Монгуш
Доржу

КУДАРАЛ

Хүлүрөди дагжаан бүрү Хүн, дүн дивейн дүжүн туру. Эзир куш дег эрес үем Эглин келбес, ырап бар чор.

Ханы ынак эргимимни Хары кизи чарып алган. Харылзаавыс удазыны Каш чыл четпейн үстүн калган.

Харым шала догуй бээрге, Кашдыг чолга кызаттырган Дулгуякка дужуп алган, Турам-биле чурттай бээр мен.

Ыңчалзажок күжүр чүрээ, Ынакпыл чок кайып шыдаар.

Назы-харны ылгай корбес Нарын моңге тывызык ол.



Олег
СУВАКЛИТИ

ТЫВАНЫЦ КҮЗҮ

Күскү үе тыва черге кайгамчык-ла, Хүнү биле алдың оңшүг үнүш чижиң, Карактарың чылчырыктай чиргилчиңээр, Харлыг сыңнар сериин тыңың, үргүлей бээр.

Эртемнерниң чадаларың чедер дээр Эрес кирип, байырлажып чоругтарлар. Чурттап турган бажыңары хозагылап, Чугаа-домак, хоглээшкениңер эвээжей бээр.

Шыкты тудуп, оңшөр-биле каастаттыңан Шынаа, хемпер чечек сала каапт. Үрезиниң черже чажып, келир чылдың Унүштерин магадылап шыгжап алыр.

Күштүү-биле чаңап чайнап хемперниң суу Хүлүмзүрүүн соксап кылып, оожургай бээр. Бедик дүжүт чалгытлары козулбестен, Белдер, шолдер дадаазыңнай аңдартыңар.

Дуруялар далбийландыр агаар чарып, Дуран четпес дизиглер боон читкилей бээр. Холдер болган хемпер кыдыы чептегилеп, Ковей балык дунчузунче кожүңгерлер.

Кара-погаан поштер чүгү тооруктарың Калдар-сайы чугу чидип, толлагаылаар. Чиңир-погаан бүрүлериң сыртангылаан. Чиңчилер дег, киш-кулаа кос дег костүр.

Чаяан эди чарлыр четкен семис малдар Чапарыңдан чалгаараан дег чыткаылаарлар. Таңды, сында аңчыларың одаа кыгып, Талыгырда сылдыстар дег чивеңешер.

Урап чараш боду бүткөп чурумалы Угаан-биле чедир бижиң шыдаттыңмас, Хүшүн чашкан херели дег байлаа элбек Күзү-биле, торзун Тывам, эртине сен!

ОРУК ДЕМДЕГЛЕЛДЕРИ

КАЙДА СЕН, КАРА-ТУРУГ?!



...О-оо, Кыс-Халыыр!
Оран-чуртка
Аарышкылыг адың-сураан
Ажыг дус дег, эзилбезин!
Келген улус
Бөргүн уштуп,
Күжүр кыстың нүүрү дээш,
Күдүк базып тейлеп чорзун!
Саая МАЙНАК.

Октябрь 10-да Тыванын В. Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театры 62-ги сезонун ажиткан. Бо байырланчыг хүнде Тыванын күрүне университетиниң гуманитарлыг факультетиниң дөрткү курузунун тыва бөлүүнүн сургуулдары Өвүр кожуунунун Торгалыг суурже айттаныптывыс. Бистиң аян-чоруувустун колла сорулгалары мындыг: Торгалыг суурда С. А. Сарыг-оол аттыг чечен чогаал болгаш төөгү музейин болгаш Кыс-Халыырны көөр, ук черниң чурттакчылары-биле чугаалажып, чогаалга хамаарышкан материалдар чыыр, ордумак школазынын башкылары, өөреникчилери-биле ужуражыр дээш, оон-даа өске. Бистиң ректорувус О. Б. Бузур-оол дилээвисти өөренип көргөш, машина-балгат-биле хандырганынга аажок өөрүп, четтиргенивисти илереттивис. Удуртукчу башкыларывыс Екатерина Чамзырын, Мария Күжүгет олар чордулар.

Торгалыгже Хандагайты таварты чорууру шүүттүг боорга, Тес-Хем кожуунун девискээрин таварты хаптывыс. Чолаачывыс Павел Балдан-биле узун оруктун эгизинде-ле чоок таныжып апкан бис. Ону "Халдып ор, чолаачы!" деп ыры-биле сорук ирип чор бис. Кызыл хоорайдан шала орайтады үнген болгаш Торгалыгга барык-ладун ортузунда четтивис. Орук ара Берт-Даг, Ү. Шынаа, О.Шынаа, Ак-Чыраа, Чаа-Суур — бо суурларны эреге шуутканы-биле дөмей, дургаар көрүп эртивис.

Эртен туруп кээривиске, долгандыр даглар хүрээлеп алган, бичежек ыржым суур

болду. чаңгыс курсчувус Чаяна Кууларның Чоза-Хемде ада-иезиниң аалынче углай чоруптувус. Хем унун өрү өскеп орарывыска, маңган ак өг көстүп келди. Өдекте кажаада өшкү, хой, баглаашта айттар. Ооң девискээринде чунар-бажың, улуг, делгем кышкы кажаа, сарааттап каан сиденнер. Ниитизи-биле малчын өг-бүлө кышка белен деп болур. Өгнүн ээлери Белекмаа Монгушовна Куулар, Алексей Дагаевич Донгак "Торгалыг" совхозтун Чоза бригаданың дээр дээн малчыннары, бо чылын республика Наадымының хүндүлүг аалчылары болганнар. Өг-бүлө бистерни чылы-биле уткуп хүлээп алганда, ыттар ээрген соонда, өдекке элээн хөй чылгычылар чортуп келдилер. Олар-биле чугаалажы-чугаалажы кээривиске, сураглыг сыгытчы Герман Кууларның удуртуп турары "Кара-Дуруя" сыгыт-хөөмей бөлүүнүн артистери болду. Оларның хоюг үнүн, тааланчыг каргыраазын магадап дыңнадывыс. Малчыннар бистерни ак сүт чажып, үдеп кагды.

Кара-Туруг, Торгалыг-Хем. Дээр шаар бедип үне берген кара туруг баарынга келдивис. Шүлүкчү Саая Майнактын "Шулурткайнып агып чыдар Торгалыг-Хем, тургудан халый берген аныяк чалыы кыстың амы-тынын чүге албаан сен?" — деп одуругларын маңаа сактып турдум. Хаяларда "Хайыраан бот", "Кара-Туруг", "Кара", "Седип" деп бижимелдер бар болду. Кижиниң бүрүзүнүн ишти-хөңнүнде бир-ле кударгай сактышкын күскү соок чывар-биле демнежип алгаш

хадып, эстеп турган ышкаш болду. Ала-чайгаар-ла "Ыржым минутадын" кылыпкан болдувус. Туругнуң бединден диттигер-ле кижини хараар. Бо бүгүнү чүс катап дыңнаарының орнунга чаңгыс катап көргени дээр.

Чоруп турувуста, Кара-Туруг ишти-хөңнүн биске төкаап бергеш, сагыжы оожургай берген ие дег, "хүлүмзүрүп" тур. Ооң бединде өтсиген салгын-хат аайы-биле оожум чайганып, бистин-биле байырлажып чыдып кагды.

Катап-ла орук. Торгалыг суур. Школа девискээринге кээривиске, башкылар, өөреникчилер бисти үрде манаан болду. Эрткен чылын баар болгаш чедип шыдаваан улус бис. Хуралдаар залда Степан Сарыг-оол аттыг чечен чогаал, төөгү музейиниң чечен чогаал булуңун делгээн. Музейиниң эргелекчизи Татьяна Санаа база тыва дыл, чогаал башкызы Светлана Седен-оол олар музейниң ажил-чорудулгазын таныштырды. Ужуражылганың эгезинде баштай бистер, ооң соонда өөреникчилерниң концерт-көргүзүглери болган.

Школаның "арнын" көрүп танышкаш, Торгалыгдан амдаа салым-чаянныглар үнердир деп үнеледивис. Октябрь 11-де, музейге барган хүнүвүсте, ол-ла хүн музей 10 харлап турар байырлыг хүн болду. 1987 чылдың октябрь 11-де С. А. Сарыг-оол аттыг чечен чогаал музейи ажиттынган. Ону ынчангы совхоз директору Алексей Куулар база Чүлдүм Чап башкы олар үндөзилеп тургусканнар. Музей эге дээрзинде чечен чогаал угланышкынныг турган болза, чоорту төөгү-шинчилелдин кылдыр делгемчээн. Ооң баштайгы ажиттынган оран-савазын ынчангы удуртукчулар өскээр чарыпканы хомуданчыг. Ындыг-даа болза, амгы үеде экспонаттар ордумак школаның бир кабинетинде кадагалаттынып чыдар.

Өвүрнүн Торгалыг "кава-

йынга" тыва литератураның эге таваан салышкан классиктер Степан Агбанович Сарыг-оол, Виктор Шогжапович Көк-оол, Донгак Бегзи, Кызыл-оол Түлүш, Эдуард Донгак, Кызыл-оол Санчы, Владимир Серен-оол, Николай Куулар, Сылдыс Донгак олар өпейледип өскөннер. Бо дээрже, торгалыгчыларның үнелеп четтинмес чоргаарлы-дыр. Оларны мөңгөжидери-биле школада "кызыл исчилер", "Сарыг-оолдун салгалы" дээн хевирлиг төөгү материалдары чыыр бөлгүмнер яңы-бүрү чылдарда ажилдап келген, амдаа ажилдап турар.

Музейниң тайылбырлакчылары — өөреникчилер. Бо база онзагай чүүл-дүр. Оларның төрөөн черин, төөгүзүн билерин аалчы кижини магадавас арга чок. "Сарыг-оолдун салгалы" бөлгүмнүн киржикчилери В. Ш. Көк-оолдун төрүттүнген чери болур Ак-Талда Кадыгбай деп черде, ооң өөнүн турган черинде тураскаал самбыраны кылганнар. Ону улуг назылыг улустан айтырып тургаш, тыпкан болдулар. "Быжар-думаа" деп хайлыг аарыгның ужун ол өгнү өрттедир ужурга таварышкан деп сактып чугааладылар.

Белек-селек солчуушкунарының үезинде биске "Хайыраан бот" деп бөлүк чуруктар аразындан бир чурукту белекке бердилер.

Ол бөлүк чуруктарны Кызылдын уран чүүл училищезин доозуп турар. Торгалыг чурттуг сургуул Меңги Санаа чураан. Музейде оон аңгыда видеокассетага тырттырган сюжеттер, чогаалчыларның үн бижилгелери бар. Оларны башкылар кичээлдерге ажыглап турары онзагай.

Бо ужуражылгалыг аян-чорук кайы-даа талага ажыктыг, солун, өөредиглиг болган. Бистерге, удавас чогаал, дыл башкылары болур улуска, ол балалбас исти арттырган. Бистер ам кым-даа айтырар болза, Торгалыг дугайында дүн-хүн чокка чугаалап берип болгу дег, мага хандыр көрүп, билип алганывыска чоргаарланып чоруур бис.

Дедир эеп чанып ора, орук ара Дус-Дагны сонуургап көрүп четтивис. База-ла улуг сонуургал — кайгап-хараашкын. Дус казып турар черни сонуургап, хая дег дустарны тудуп, суйбап, дустуг хөлчүгештерни, дөңнерни, хавактарны кырлап, чаш ажы-төл дег, амырап маңнаштывыс. "Дус чокта, амдан чок" дигир, а бис Дус-Дагның кызыл дузу-биле дузу четпейн чораан сагыш-сеткиливисти хандырып ап, хөрээвис өөрүшкү долган чаныптывыс.

Меңги ООРЖАК.
Студент.

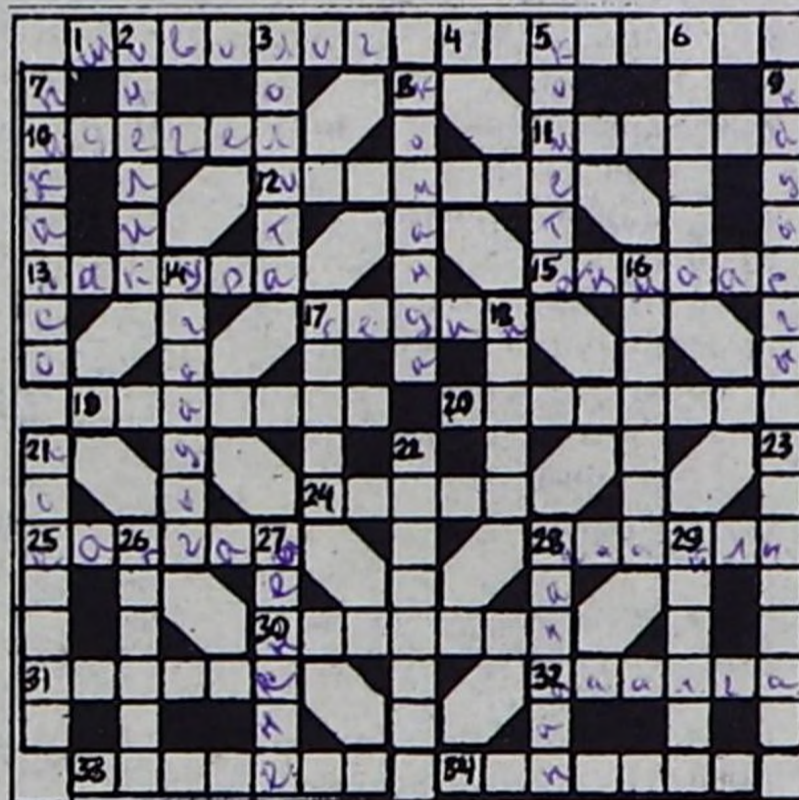
Хостуг шакта

КРОССВОРД

Доора дургаар:

1. Бай-Тайга кожуунда аржаан.
4. Дээди эрге-чагырганың хоол-лужудулга актызы.
10. Кызыл хоорайда садыг.
11. Далайны чуруп көргүскен пейзаж.
12. Бот-боттарыңче кирип тудуштурган демир дээрбектер.
13. Вишня төрөлдиг үнүш, Японияның сүлдези ыяш.
15. Далган-тараа шыгжаар оран-сава.
17. В. Ш. Көк-оолдун "Хайыраан бот" деп шиизинден персонаж.
19. Якуттарда — ызыгуур, салгал дамчаан кыс хам.
20. Кежээ дээрже кежээ эвес, дүн дээрже дүн эвес.
24. Сүт-Хөл кожуунда хем.
25. Тыва телерадиокомпанияда радиожурнал.
28. Кызыгаар эрттир чүкк сөөртүлгезин хынаар албан чери.
30. Мусульман календарының 9-ку айы.
31. Даараныкчыга эн чугула эт.
32. Онаалга, даандырган хүлээлге.
33. Венгрияда хөл.
34. Португал футбол клубу.

- Узун дургаар: 2. Курт-кымыскактар отрядыңга хамааржыр чалгынныг насеком. 3. "Академия" дуэткабарениң ыраажызы херээженниң ады. 5. Хүн



- системазының шөйдүнчек орбиталыг бүдүмели. 6. Бичек Комбунун шүлүүнге бижиттинген ыры. 7. Испан омак-сөөктүг француз чурукчу. 8. Чаңгыс ажил кылып турар кижилер бөлүү. 9. Хем балыы. 14. Ханы сургаал. 16. АКШ-та штат. 17. Эрги Тывага херектеннерге кедирип турган демир илчирбе. 18. Мурнуу-Барыын Азияда күрүне. 21. Куш. 22. Японияда ортулук. 23. Улуг-Хем кожуунда суур. 26. Замбияның найысылалы. 27. Көстүктүн карак шилинин бир хевирин. 28. Социалистик Күш-ажылдын Маадыры тыва малчын херээжен, маадыр ие. 29. Венгр физик болгаш электротехник.

А. АЛАШ тургускан.



"Шын" солун — телекөрүкчүлөргө**ПОНЕДЕЛЬНИК****ОКТАБРЬ 27****БИРГИ ПРОГРАММА****РНТ. Бирги канал**

- 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 Хуулгаазынар шолу.
11.00 "Здоровье", т/ж.
11.30 Аялганы тып көрөм.
12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Куй иштинде улулар", м/с.
15.45 "Марафон — 15".
16.05 Сылдыстар шагы.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдарның 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрөм.
20.00 Эдвард Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны". 1-ги дамчыдылга.
20.45 "Тамчыктыг удуңар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 "Полтергейст-2", т/с.
22.50 "Мөңгүн шар". Алла Демидова.
23.35 "Диш эмчизиниң ужуралдары", комедия.
01.05 — 01.25 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал
7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м/с.
7.30 "Медицина силерге".
7.35 Үезинде.
7.40 Акша кылыр чер.
7.50 Дежурный кезек.
8.05 "Океан", т/с.
9.10 Графоман.
9.20 Барааннарны — почта дамчыштыр.
9.30 "Санта-Барбара", т/с.
10.20 L-клуб.
10.50 Шуут чажыт.
11.45 Бодунуң бажыцы.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 Барааннарны — почта дамчыштыр.
12.25 Кызыгаар чок бут бөмбүү.
12.55 Боду режиссер.
13.25 Парламентиден медээлер.
13.55 "ТИ-маркет" коргүзөр.
14.00 Чүс чылдың бүдүүзүнде.
14.25 Лукоморье.
14.45 "Бир болуушкунуң тоогүзү".
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Шимчевес хореңги сады.
15.25 — 15.30 Автограф.
17.15 Православ шажын календары.
17.20 "Санта-Барбара", т/с.
"ТЫВА" канал
18.10 Мультифильм.
18.30 "Хөглүгбей".
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 Марш-бросок.
19.05 Бисти долгандыр хүрээлел.
19.25 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.
"РОССИЯ" канал
19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.30 "Туннель өттүр көрүш", уран-чечен

- фильм (Австралия).
22.10 Дежурный кезек.
22.25 Дээрже чада.
22.57 — 23.05 Мээң Пушкиним.
00.00 — 00.30 МЕДЭЭЛЕР.
ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 "Доңгун Уокер: техасчы езугаар шийткел", т/с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Чыпыңды.
14.45 Кнопка.
15.00 "Доктор Куин, херээжен-эмчи", т/с.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
"РОССИЯ" канал
18.10 Кежээкиниң мендизи.
19.00 "Океан", т/с.
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Мафия дайыннары", барымдаалыг фильм.
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
22.40 "Бут бөмбүү" клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.00 "Шериг академиязы" (АКШ).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 "Доктор Куин, херээжен-эмчи", т/с.
03.35 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25-05.05 База-ла кинолар дугайында.

ВТОРНИК**ОКТАБРЬ 28****БИРГИ ПРОГРАММА****РНТ. Бирги канал**

- 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны", 1-ги дамчыдылга.
10.40 Каткы-хөг панораммазы.
11.15 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып көрөм.
12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Куй иштинде улулар", сөөлгү сериязы.
15.45 Кварьете.
15.55 Аас-кежиктиг таварылга.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдарның 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
20.00 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны", 2-ги дамчыдылга.
20.45 "Тамчыктыг удуңар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 "Эки кижилерниң аразында", уран-чечен фильм.
23.15 Уран-чечен фильм.
00.55 — 01.20 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал
7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м/с.
7.35 "Стронг" коргүзөр.
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т/с.
9.35 Графоман.
9.55 "Санта-Барбара", т/с.
10.45 Национал эрге-ажык.
11.20 — 11.46 Судал.
13.40 Автограф.
13.45 "ТИ-маркет".
13.50 Чаа бешки дугуй.
14.45 Лукоморье.
14.35 "Бир болуушкунуң тоогүзү".
14.50 Мээң Пушкиним.
14.55 Шимчевес хореңги сады.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.
17.25 "Санта-Барбара", т/с.
"ТЫВА" канал
18.15 Идегел.
18.35 Чуртгаар чер херек.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Бойдус. Экология. Кадыкшыл.
19.15 Право.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.
"РОССИЯ" канал
19.55 Дамчыдылгалар программазы.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.45 Национал эрге-ажык.
21.20 "Баштайгы троллейбус", уран-чечен фильм.
22.55 Кежээкиниң мендизи-биле.
23.40 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30-01.30 Хөгжүмнүг кокпаягыш.

- 7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т/с.
9.35 Графоман.
9.55 "Санта-Барбара", т/с.
10.45 Национал эрге-ажык.
11.20 — 11.46 Судал.
13.40 Автограф.
13.45 "ТИ-маркет".
13.50 Чаа бешки дугуй.
14.45 Лукоморье.
14.35 "Бир болуушкунуң тоогүзү".
14.50 Мээң Пушкиним.
14.55 Шимчевес хореңги сады.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.
17.25 "Санта-Барбара", т/с.
"ТЫВА" канал
18.15 Идегел.
18.35 Чуртгаар чер херек.
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Бойдус. Экология. Кадыкшыл.
19.15 Право.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.
"РОССИЯ" канал
19.55 Дамчыдылгалар программазы.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.45 Национал эрге-ажык.
21.20 "Баштайгы троллейбус", уран-чечен фильм.
22.55 Кежээкиниң мендизи-биле.
23.40 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30-01.30 Хөгжүмнүг кокпаягыш.

СРЕДА**ОКТАБРЬ 29****БИРГИ ПРОГРАММА****РНТ. Бирги канал**

- 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 Э. Радзинский. "Чаагай

- чүс чылдың буураашкыны", 2-ги дамчыдылга.
10.40 Дириг амытаннар аймаа.
11.15 Хуу библиотека.
11.25 Джентльмен-шоу.
12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 "Элдептиг тоогүлөр. "Пакахонтес", м/с. 1-ги сериязы.
15.45 Кактус болгаш К°.
15.55 До-ми-соль.
16.15 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 "Ужуралдың 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.05 СОЛУН КИЖИЛЕР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА ШАГЫ.
19.30 Күскү халыын.
20.00 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны", 3-кү дамчыдылга.
20.45 "Тамчыктыг удуңар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 "Өлүмнүг сегиржип алышыкың", комедия.
23.35 Хоккей.
00.25 — 02.25 Бут бөмбүү. Делегей чемпионнады.
01.15 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал
7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м/с.
7.35 "Стронг" коргүзөр.
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т/с.
9.35 Графоман.
9.55 "Санта-Барбара", т/с.
10.50 Национал эрге-ажык.
11.15 Телеавтошоу.
11.30 Федерация.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.20 "К-2" коргүзөр.
13.15 Слабо.
13.45 Автограф.
13.50 "ТИ-маркет".
13.55 Россияның алдың картасы.
14.10 "Бир болуушкунуң тоогүзү".
14.20 Лукоморье.
14.55 Шимчевес хореңги сады.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Теннис.
17.20 Православ шажын календары.
17.25 "Санта-Барбара", т/с.
"ТЫВА" канал
18.20 Ону утуп болбас.
18.40 МЕДЭЭЛЕР.
18.50 Хереглекчилерге сүмелер.
19.00 Экономиктиг айтырыглар.
19.20 Кодээ амыдырал.
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Коллаж.
"РОССИЯ" канал
19.55 Реклама.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.25 Тодаргайы-биле.
20.40 Үезинде.
20.45 Национал эрге-ажык.
21.15 Комедия.
22.55 Дежурный кезек.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.35-01.15 Дээрже чада.
ҮШКҮ ПРОГРАММА
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
13.05 "Доңгун Уокер: техасчы



- езугаар шийткел", т/с.
14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.15 Телеоюн.
14.45 Ойнаар-кыстар.
15.00 "Доктор Куин, херээжен-эмчи", т/с.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
16.20 Эрги телевизор.
"РОССИЯ" канал
18.20 Теннис.
18.55 "Океан", т/с.
19.50 Мээң Пушкиним.
ХАМААРЫШПАС ТВ канал
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 "Сезам кудумчу".
21.00 "Читкен сайзыраашкынар", барымдаалыг фильм.
21.50 Криминал.
21.55 Курлавыр.
22.10 Дистанция.
22.40 "Бут бөмбүү" клуб.
23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
23.40 Хүннүң маадыры.
00.00 "Ак-кок каң", фильм (АКШ).
02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
02.45 "Доктор Куин, херээжен-эмчи", т/с.
03.35 МЕДЭЭЛЕР.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.25 Улуг кижилерге кино. "Соок чөмнөр" (Франция).

ЧЕТВЕРГ**ОКТАБРЬ 30****БИРГИ ПРОГРАММА****РНТ. Бирги канал**

- 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
9.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
10.00 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны", 3-кү дамчыдылга.
10.40 Догерези бажында барда.
11.15 Хуу библиотека.
11.30 Аялганы тып көрөм.
12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.20 Мультисериал.
15.45 Хуулгаазынар, азы Синема.
16.15 Лего-го.
16.40 "Космоста полиция", фантастиктиг сериал.
17.05 Он алды харга чедир...
17.30 Ужуралдың 100 чылы", сериал.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
19.10 Мультифильмнер.
19.35 Аялганы тып көрөм.
20.00 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны", 4-кү дамчыдылга.
20.45 "Тамчыктыг удуңар, чаштар".
21.00 ҮЕ.
21.45 "Сибирьге читкен", уран-чечен фильм.
23.50 "Каскадерлар. Трюктер аймаа", сериал.
00.20-00.40 МЕДЭЭЛЕР.
ИЙГИ ПРОГРАММА
"РОССИЯ" канал
7.00 "Дон Кихот Ламанчский", м/с.
7.35 "Стронг" коргүзөр.
7.40 Үезинде.
7.45 Дежурный кезек.
8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Акша кылыр чер.
8.30 "Океан", т/с.
9.35 Графоман.

"Шын" солун — телекөрүкчүлөргө

9.45 Барааннарны — почта дамчыштыр.
 9.55 "Санта-Барбара", т/с.
 10.50 Национал эрге-ажык.
 11.20 Хоорайжыгаш.
 11.50 Автограф.
 11.55 "ТИ-маркет".
 12.00 МЕДЭЭЛЕР.
 12.20 "Эрги квартира. 1957 чыл", 2-ги кезээ.
 13.15 Телеавтошоу.
 13.30 Кижилер болгаш акшалар.
 13.55 Силерниң ук-тоогүцөр.
 14.20 Лукоморье.
 14.40 "Бир болушкунуц тоогүзү".
 15.00 МЕДЭЭЛЕР.
 15.20 Теннис.
 17.20 Православ шажын кадендары.
 "ТЫВА" канал
 17.55 "Кара одүрөктер", дуэт.
 17.40 Айтырыг бар.
 18.00 Барыын Моолдуц тывалары.
 18.20 МЕДЭЭЛЕР.
 18.30 "Сүзүглел". Тывага сарыг шажының тоогүзү.
 19.00 Хөгжүмнүц байыр.
 19.35 МЕДЭЭЛЕР.
 19.40 Коллаж.
 "РОССИЯ" канал
 19.55 Реклама.
 20.00 МЕДЭЭЛЕР.
 20.25 Тодаргайы-биле.
 20.35 Мээц Пушкиним.
 20.45 Национал эрге-ажык.
 21.15 "Ыт думчу", т/с.
 22.10 Боду режиссер.
 22.45 Үезинде.
 22.50 Кежээкиниң мендизи.
 23.40 Дежурный кезек.
 00.00 МЕДЭЭЛЕР.
 00.30 — 01.15 "Обломов" кафе.
 УШКУ ПРОГРАММА
 ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 13.05 "Доцгун Уокер: техасчы езугаар шийткел", т/с.
 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 14.15 Телеоюн.
 14.35 "Котовасия", т/с.
 15.00 "Доктор Куин, херээ-жен-эмчи", т/с.
 16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 16.20 Эрги телевизор.
 "РОССИЯ" канал
 17.25 "Санта-Барбара", т/с.
 18.15 Теннис.
 18.50 "Океан", т/с.
 ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС
 20.30 "Сезам кудумчу".
 21.00 "Читкен сайзыралдар", барымдаалыг фильм.
 21.50 Криминал.
 21.55 Курлавыр.
 22.10 Дистанция.
 23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 23.40 Хүннүц маадыры.
 00.00 "Кемниг херек", уран-чечен фильм (Франция).
 01.40 "Алло, Фима!".
 02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 02.45 "Доктор Куин, херээ-жен-эмчи", т/с.
 03.35 МЕДЭЭЛЕР.
 04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУ-ЗУНДА.
 04.25 "Вернер Херцогтуц портрети", барымдаалыг фильм (Германия).
 04.55 — 06.40 Улуг кижилерге кино. "Строшек" (Германия).

ПЯТНИЦА

ОКТАБРЬ 31

БИРГИ ПРОГРАММА
 РНТ, БИРГИ канал
 6.00 ЭРТЕНГИНИН МЕНДИЗИ.
 9.00 МЕДЭЭЛЕР.

9.15 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
 10.05 Э. Радзинский. "Чаагай чүс чылдың буураашкыны".
 10.45 Аян-чорукчулар клуву.
 11.35 Смак.
 12.00 — 12.15 МЕДЭЭЛЕР.
 * * *
 15.00 МЕДЭЭЛЕР.
 15.20 Фильм-тоол.
 16.35 "Сезам кудумчу".
 17.05 Музыкалыг программа.
 17.30 "Ужуралдарның 100 чылы", сериал.
 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
 18.20 "Судьба деп аттыг кыс", сериал.
 19.05 Агаар.
 19.15 "Здоровье", т/ж.
 19.45 Хуулгаазынар шолу.
 20.45 "Тамчыктыг удунар, чаштар".
 21.00 Үе.
 21.45 Коломбо "Көк оңнүг ховаган" деп детективте.
 23.35 Корүш.
 00.20 МЕДЭЭЛЕР
 00.40-02.50 "Казино", детектив.

ИЙГИ ПРОГРАММА

"РОССИЯ" канал

7.00 "Доп Кихот Ламанчский", м/с.
 7.35 "Стронг" коргүзөр.
 7.40 Үезинде.
 7.45 Дежурный кезек.
 8.00 МЕДЭЭЛЕР.
 8.20 Акша алыр чер.
 8.30 "Океан", т/с.
 9.35 Графоман.
 9.55 "Санта-Барбара", т/с.
 10.50 Национал эрге-ажык.
 11.15 "Ле-Монти".
 11.30 "Кызыл-денгер",
 12.00 МЕДЭЭЛЕР.
 12.20 Аңшлаг болгаш К°.
 13.15 Репортер.
 13.45 Автограф.
 13.50 "ТИ-маркет".
 13.55 Парламентарий.
 14.20 Лукоморье.
 14.40 "Бир болушкунуц тоогүзү".
 15.00 МЕДЭЭЛЕР.
 15.20 Теннис.
 17.20 Православ шажын кадендары.
 "ТЫВА" канал
 17.25 Чалыг назын.
 17.40 Халдавыр.
 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
 18.10 Тыва Республиканың чогаалчызы Ю.Ш. Кюнзегештиң юбилейинден репортаж.
 18.35 "Эзир чуртууц хоончери".
 19.05 Тооруктуг Тожу чуртум.
 19.30 АЗИЯ ТӨВҮ.
 19.50 Коллаж.
 "РОССИЯ" канал
 19.55 Реклама.
 20.00 МЕДЭЭЛЕР.
 20.25 Тодаргайы-биле.
 20.36 Мээц Пушкиним.
 20.45 Национал эрге-ажык.
 21.15 Л-клуб.
 21.45 "Ыт думчу", т/с.
 22.40 Слабо.
 23.10 Эртенгиң мендизи-биле.
 00.00 МЕДЭЭЛЕР.
 00.35 Үезинде.
 00.40 Дежурный кезек.
 00.55 Дээрже чада.
 01.25-01.55 Эх, оруктар.
 УШКУ ПРОГРАММА
 ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 13.05 "Доцгун Уокер: техасчы езугаар шийткел", т/с.
 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 14.15 Телеоюн.

14.45 Криминал.
 15.00 "Доктор Куин, херээ-жен-эмчи", т/с.
 16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 16.20 Эрги телевизор.
 УШКУ ПРОГРАММА
 "РОССИЯ" канал
 17.25 "Санта-Барбара", т/с.
 18.15 Теннис.
 18.50 "Океан", т/с.
 ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 20.30 "Чевегден тывылган дүктүг пос", сериал.
 21.00 "Читкен сайзыралдар", барымдаалыг фильм.
 21.50 Криминал.
 21.55 Курлавыр.
 22.10 Дистанция.
 22.40 "Бут бомбүү" клуб.
 23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 23.40 Хүннүц маадыры.
 00.00 "Хэллоуин-1", уран-чечен фильм (АКШ).
 02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 02.45 "Доктор Куин, херээ-жен-эмчи", т/с.
 03.35 МЕДЭЭЛЕР.
 04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУ-ЗУНДА.
 04.30 Телеоюн.
 05.10-06.40 Делегейниң эротиктиг шоузу.

СУББОТА

НОЯБРЬ 1

БИРГИ ПРОГРАММА
 РНТ, БИРГИ канал
 7.50 Ужуралдарлыг фильм.
 9.20 "Ерш" программа.
 9.40 Лотто-миллион.
 9.45 Лама сөзү.
 10.00 МЕДЭЭЛЕР.
 10.10 Хууда библиотека.
 10.30 Эртенги почта.
 11.05 Саламбур.
 11.40 Смак.
 12.00 "Бир чуруктуц тоогүзү".
 12.25 "Ералаш", киножурнал.
 12.40 "Күзелдер үези", уран-чечен фильм.
 14.25 Та бүзүрөцөр, та бүзүрөцөр.
 15.00 МЕДЭЭЛЕР.
 15.20 "Мээц ог-бүлөм".
 16.00 Мультфильмнер.
 17.00 Дириг амытаннар аймаа.
 17.35 Концерт.
 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
 18.20 Дженгльмен-шоу.
 18.50 "Спрут", сериал.
 20.10 Чаптанчыг дириг амытаннар.
 20.45 "Тамчыктыг удунар, чаштар".
 21.00 ҮЕ.
 21.40 "Өлүрүнүц кырында келген", фантастиктиг комедия.
 23.40 Бут бомбүү.
 01.25-03.55 "Дантон", уран-чечен фильм.
 ИЙГИ ПРОГРАММА.
 "РОССИЯ" канал
 7.00 Эртенги экспресс.
 8.00 МЕДЭЭЛЕР.
 8.20 "Мак болгаш Матли", т/с.
 9.05 Мультфильм.
 9.15 Меморина.
 9.45 Эртенгиң мендизи-биле, чурт.
 10.30 Силерниң кады ажилдажылганар.
 10.45 Чаа Россия.
 11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
 11.20 Ийи аңгы корүш.
 11.50 Телеоюн.
 12.15 Тараачынарның чартык хүнү.
 12.45 Чаа бешки дугуй.
 13.10 Телеавтошоу.

13.25 Телескоп.
 13.55 Парламентиден мездээлер.
 14.20 Уткуштур.
 14.35 Ном саңы.
 15.00 Теннис.
 17.00 Шупту улус ынча дижир.
 17.30 Чурттап билер херек.
 17.45 Россияның оруктарында.
 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
 18.20 Федерация.
 18.50 П. И. Чайковский. Балеттен.
 19.25 Тончу чок аян-чорук.
 19.55 Шуут чажыт.
 21.00 Делегей байдалының дугайында.
 21.20 "Эрги квартира. 1958 чыл", 1-ги кезээ.
 22.15 Баштайгы корүштен ынакшыл.
 22.55 Репортер.
 23.25 "А" программа.
 00.00 МЕДЭЭЛЕР.
 00.30 Тодаргайы-биле.
 00.45 А. Папановтуң төрүтүнген хүнүнден бээр 75 чылынга.
 02.30 Шыпшың бажың.
 02.55 Теннис.
 03.25 — 04.19 Дириг коллекция.

УШКУ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 12.00 "Амыдыралче базым", уран-чечен фильм.
 13.35 "Келир үеже аткаар", сериал.
 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 14.10 Итого.
 14.30 Телеоюн.
 15.00 "Космоста дайын", мультсериал.
 15.45 От винта!
 16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 16.15 Телеоюн.
 16.45 Криминал.
 17.00 Хоккей.
 19.30 "Каролина Нью-Йоркта".
 20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 20.15 Бодүүнүнден бодүүн.
 21.00 "Саванна", сериал.
 22.00 "Мен болгаш мээц ыдым".
 22.30 Хүннүц маадыры.
 23.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 23.25 Суд чоруп тур.
 00.10 "Зонтик-биле алага-даашкын", уран-чечен фильм (Франция).
 01.45 Ойнаар-кыстар.
 02.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 02.50 "Чевегден тывылган дүктүг пос", сериал.
 03.20 "Бут бомбүү" клуб.

ВОСКРЕСЕНЬЕ

НОВАБРЬ 2

БИРГИ ПРОГРАММА
 РНТ, БИРГИ канал
 7.50 "Бистер, иелээ эрлер бис", уран-чечен фильм.
 9.15 Мультсериалдар.
 9.55 "Спортлото".
 10.00 МЕДЭЭЛЕР.
 10.10 Орук демдеглелдери эвес чүүлдер.
 10.30 Догрезеи бажыңда барда.
 11.10 Эртенги сылдыс.
 12.00 Россияга бараан болуп тур мен.
 12.30 Ойна-ла, гармонь.
 13.00 Кодээ тележурнал.
 13.25 Кустопуң командазының суг адаанга аян-чоруу.
 14.20 Каткы-хог панорамазы.
 15.00 МЕДЭЭЛЕР.
 15.20 Аян-чорукчулар клуву.
 16.05 Музыкаже чалалга.
 16.35 Мультфильм.



17.45 "Ералаш".
 17.55 Тоогүнүц арыштары.
 18.50 "Кубань казактары", уран-чечен фильм.
 21.00 ҮЕ.
 21.55 Агаар.
 22.05 "Коммандо", супербоевик.
 23.50 Бут бомбүүнүц допчулалы.
 00.20 МЕДЭЭЛЕР.
 00.45 — 02.25 "Камгалакчы", детектив.

ИЙГИ ПРОГРАММА

"РОССИЯ" канал

7.00 Эртенги экспресс.
 7.55 "Мак болгаш Матли", т/с.
 8.50 Мультфильм.
 9.15 Дириг амытаннар дугайында чугаалар.
 9.30 Даңгырак.
 10.00 Эртенгиң мендизи-биле, чурт.
 10.45 Компьютер.
 11.00 Он бир шакта МЕДЭЭЛЕР.
 11.20 Чаа Россия.
 11.35 Кижилер болгаш акшалар.
 12.00 Телеавтошоу.
 12.15 "Делегей чемпиону", уран-чечен фильм.
 13.35 Довгань-шоу.
 14.05 Мультсериалдар.
 15.00 Аңшлаг болгаш К°.
 16.00 СУДАЛ.
 16.25 Абзац.
 17.25 Ксюшаныңыңа.
 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
 18.25 Маргылдаа.
 19.20 "Готика", уран-чечен фильм (Великобритания).
 21.00 КӨРҮШ.
 22.00 Орус лото.
 22.40 — 23.11 Подиум.
 04.00 Ооң дугайында.
 04.40 Дүпеки канал. "Плейбой-шоу".

УШКУ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал
 12.00 "Полктуц оглу", уран-чечен фильм.
 13.20 "Келир үеже аткаар", мультсериал.
 14.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
 14.15 Хүннүц МЕДЭЭЛЕРИ.
 14.30 Телеоюн.
 15.00 "Космоста дайын", мультсериал.
 15.45 От винта!
 16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 16.15 Полицейжилерниң чымыштыг хүннери.
 16.30 Бут бомбүү.
 17.00 "Өжээң", фильм (Франция).
 19.00 Телеоюн.
 19.30 Чыпынды.
 20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
 20.15 Чаштарның чугаалары.
 20.45 "Котовасия", сериал.
 21.00 "Саванна", сериал.
 22.00 БӨГҮН КЕЖЭЭ.
 22.45 "Бир-ле катап Америкага", 1-ги сериязы (АКШ).
 01.00 Итого.
 02.15 "Бир-ле катап Америкага", 2-ги сериязы (АКШ).
 04.15 Кнопка.
 04.30 — 05.30 Улуг кижилерге кино. "Шийтирген" (Франция).

СПОРТ

Маргылдаалар—шыдамыккай чоруктуң көрүлдөзи

ХООЧУНГА ТУРАСКААДЫП

Шыдыраа-биле холбашкан улуг болуушкуннарның — делегей чемпионаның ноябрь 14-те эгелээр ТР-ниң бирги чери дээш түңнел оюннарның бүдүүзүндө солуннуң номчукчуларына чамдык медээлерни чедирикседим.

Ам болур Тыва Республиканың шыдыраага чемпионаның ноябрь 14-26 хүннеринде Кызыл хоорайга эрттирериң көргөн. А маргылдааның эртер чуруму эр-даа, херээжен-даа шыдыраачылар аразына мурнуку чылдар-биле домей. Баштай эр шыдыраачылар аразына швейцар арга-биле чартык түңнел оюнга 6 салыг эртер болгаш эң шырак 6 шыдыраачыны шидип алып, а ооң соонда долгандырыг-биле эртер түңнел оюннар тускай чалаттырган спорт мастеринге кандидаттар — 1996 чылда республика чемпиону А. Паршаков, А. Болдынов, М. Адыг-оол, Ч. Оюн, Х. Ондар болгаш О. Сарыглар оларның киржилгези-биле эртер. Бо түңнел оюнга 1997 чылдың республика чемпиону илереттиңер.

Херээжен шыдыраачыларның аразына маргылдаа долгандырыг аргазы-биле кожуун бүрүзүндө бир шыдыраачының болгаш тускай чалаткан республика чемпиону Наташа Колдуң (Тожу) киржилгези-биле болур. Эр шыдыраачыларның түңнел оюнунга спорт мастеринге кандидаттың нормазып тургузар.

Маргылдааны эрттирер байдалды экижидер сорулга-биле эр шыдыраачыларның чартык түңнел оюнунга 1-2-ги разрядчылар болгаш спорт мастеринге кандидат күзелдиг-де кижилер ойнап болур. ыпчалза-даа тускай чалатканнардаң аңгыда, кижилер бүрүзү 50 муң рубль түңнел дадывырны толээр, (херээжен ойнакчыларга база бо хамааржыр).

Федерация президиуму организация-деткичилерни маргылдааны эрттирериңе үлүү кириштирериңе чалап тур, а федерация оларның фирмаларын чарлап, рекламаларына магадылалды бээр. Бир эвес кел чыдар соңуудаларга депутатка кордакчылар маргылдааны эрттирериңе дуза калдып, үлүү кирир болза, аңа четтиргени илереткен шыдыраачыларның үнү адырлар. Команданың тренерлеринге, удуртукчуларына республика маргылдааның шыдыраа дугайында аңа номнарны сүмелээр.

Николай ШИШИГИН.
Республиканың шыдыраа федерациязының харысалгалыг секретары.

ЧЕМПИОН АТ ДЭЭШ

Виктор Анатольевич Агбан — сураглыг тыва спортчуларның бирээзи. Ол бодуңуң ашык чалыг үезинде улуг спорттуң “дагыназы” джиривис — чиик атлетикага аажок хандыкшылдыг чораап. Ылаңгыя хол бомбүү ойнаарына хамыкты кайгаткап. Чогум-на ооң журундаң хоочунуң 60 харлааныга тураскааткан хол бомбүү, бут бомбүү, баскетбол маргылдааларын респорткомитет, “Динамо” спорт ниитилели эрткен дыштаптыр хүннерде организастап эрттирген.

Хол бомбүүнге 20 шаа команда боттарының болуктеринге күжүн шенешкен. Эр улустуң хоочуннар аразына тос командадан Кызыл хоорайның Николай Кувезин капитанаан чыгыды командазы түңнел оюнга “Динамо” уткаш, бирги черге толентиг болган. Арыш-оол Шогжалдың баштап эккелгени Чеди-Хол кожуунуң хол бомбүкчүлери Каа-Хем кожуунуң төлөөлерин уткаш, үшкү черге үнген.

Чаан-оол АРБАК.

ЭҢ-НЕ, ЭҢ-НЕ...

“ШЫН” СИЛЕРНИ МАНАП ТУР, ООҢ ЭЖИИ АЖЫК

Амгы рынок үезинде садыг-саарылга кандыгдаа адырда, кайда-даа нептерээнин бүгүде эскерип, харын боттары база ында киржиң, ооң ажык-дузалыын билип турар. Харын-даа тус-тус кижилер безин хуу амыдыралында бар артыкшылын сайгара көрүп, ону **СААРЫЛГАЖЕ** ажыы-биле кирип турар болгай. Ынчангаш **САДЫГ-СААРЫЛГА** болгаш **ОРНАЖЫЛГА** амыдырап чурттаарының база бир аргазы болу берген. Ындыг таварылгада ону көскүзү-биле чарлап дыңнадыр апаар. Черле ынчаш бо айтырыгның чугулазын барымдаалап көргөш, “Шын” солун ону редколлегияга чугаалашкаш, өске солуннарга бодаарга, **ЭҢ-НЕ ЧИИК ӨРТЕК**-биле парлаар деп шиитпирлээн, ооң өртег-үезин тодарадырда, сөстөр санын барымдаалавас.

Чарлалдар (реklamалар) колдуунда-ла ийи хевирлиг: **ХУУ** болгаш **УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИГ** болур. **ХУУ ЧАРЛАЛДАРГА** кажыыдалдар, өөрүп четтиришкиннер, орнажылга, садыглажылга (бажың-балгат, эт-херекселдер, машина-балгат, ачы-дуза, таныжылга, чидиришкин, тывышкын адрестери болгаш өске-даа чарлап хевирлиг чүүлдер) хамааржыр. Оларның өртээ 25-35 муң рубльден ашпас.

УЛУГ ХЕМЧЭЭЛДИГ ЧАРЛАЛДАРГА байыр чедиришкиннери, некрологтар (чуруктуг азы чуруу чок), аукционнар, конкурстар, албан черлериниң, организацияларның, акционер ниитилелдерниң, каттыжышкыннарның, хуу бүдүрүлгелерниң, арат ажил-агыйларының чарлалдары хамааржыр. Оларның өртээ: 100-150 муң рубль.

Улуг хемчээлдиг рекламалар дээш дугуржулга езугаар редакцияның агар санынче шилчиттирип санажыр.

Ам кичээнгеилиг бодап көрүңерден: өртектөр, шынап-ла, кайы-даа солуннарныындан оранчок чиик ышкажыл. Кандыг-даа уткалыг чарлалдарыңар тудуп алгаш, “Шын” солунга келиңер. Эжиивис кезээде ажык.

Чарлалдар хөйү-биле кээп эгелээрге, номерниң иштинге тускай капсырылга-үндүрүлгени белеткеп үндүрер бис. Ол дугайында чарлал тускай болур. Чамдык чарлалдарны орус дыл кырынга ол-ла олчаандырызын парлаар.

Мынчап кээрде, чарлалдар берикчилери “Шынны” дамчыштыр хөйүнү ойнап ап болур аргалыг болу бээр. Бирээде, чарлалдар өртээ **ЭҢ-НЕ ЧИИК**, ийиде, солун неделяда үш катап үнүп турар, үште, тиражы өске солуннардан көвей, дөртте, ону номчуп турар кижилерниң саны база хөй, ол бүгүнүң түңнелинде чарлалдарны хөй-хөй кижилер дораан-на дыңнап кааптар. Ындыг болганда, кымның-биле-даа харылзааны, кады ажилдажылганы тудуп, тургузуп ап болур-дур.

Албан-организация черлериниң, бүдүрүлгелерниң, ажил-агыйларның, каттыжышкыннарның, акционер ниитилелдерниң удуртукчуларын, бизнесменнерни, сайгарлыкчыларны “Шын”-биле кады ажилдажылгаже, доктаамал харылзажылгаже чалап тур бис.

Кайывыска-даа ажыктыг харылзажылгаже, кады ажилдажылгаже!

“ШЫН” СОЛУННУҢ РЕДКОЛЛЕГИАЗЫ.

(“Шын” солун чуруктарының шынары дээш харысалганы боттарына хүлээнип тур).

Байыр чедиришкини

Бистиң ынак ававыс **Байлак Иргитовна Мазылай** бо хүннерде 50 харлаан юбилейин эрттирип турар. Ол Бай-Тайга кожуунуң Кара-Хол сумузунуң участок эмнелгезинге 27 чыл дургузунда херээженер эмчизи болуп ажилдап турар. Ававыс дорт оолдуң ынак иези болгаш уругларының хиниң кескен кырган-авазы.

Ававыска торуттүңгөн хүнүп таварыштыр кан дег кадыкшылды, оорүшкүнү, аас-кежикти сеткиливис ханызындан күзеп тур бис.

Уругларының ачазы, оолдары, кенээттери база Чейнешка.

Бистиң ачавыс, кырган-ачавыс, даайывыс **Хертек Хертекович СЕНДАЖЫ** октябрь 29-та 70 харлаан юбилейин демделеп эрттирер. Ол бүгү назынының дургузунда педагогика шугумунга ажилдап, Бай-Тайга кожуунуң школаларына тоогу башкылап, ооредилге эргелекчилеп, директорлап, райОНО эргелекчилеп ажилдап келген. Бо хүннерде ооң доостурган оореникчилери республиканың ажил-агыйының аңгы-аңгы адырларында ажилдап чоруурлар.

Буяныглар үүлезин чүктеп чоруур

Буурул баштыг өгбевиске улус-чону,

Өлчей-кежик эжин тыпчып бергени дээш,

Өөрүшкүзүн сеткилинден илередир.

Октябрьда 70 харлаан башкызынга

Омакшылды, кадыкшылды күзеп турар.

Кызылда, Бай-Тайга кожуунда уруглары, уругларының уруглары, дөргүл-төрелдери.

“ШЫН” СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс **Хирлиг-оол Шарапанович Сат** үр эвес аараанының соонда, сентябрь 28-те мочээн. Аар кажыыдалывысты үлежип, ачавысты соолгу орукче үдежип, деткимче-дузазын көргүскен Сесерлиг школазының башкылар коллективинге, Сесерлиг сумузунуң удуртулгазынга, Кызыл хоорайның № 2 поликлиниказының коллективинге, Аржаан суурда дөргүл-төрелдеривиске, дуңмаларывыска, эш-оорлеривиске сеткиливистиң ханызындан четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Уруглары Долгар, Татьяна, күдээзи Сергей Май-оол, уругларының уруглары.



ЧАРЛАЛ

ХӨЛЕЗИЛ

Тыва Республиканың Чазаның чанында сайгарлыкчы чорукту деткириниң фондузу бүгү хевирлерниң бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларына “Лихачев аттыг завод” акционер ниитилелдин “Зил” маркалыг автомашиналарын хөлезилелге берип турар.

Айтырыг тургузар чери: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 40 а, 4 дугаар каът. Тел: 3-64-85, 3-72-34.

БҮРҮТКЕЛ

Тыва Республиканың күрүне лицейи бо чылдың октябрь 27-де Мария Монтезориниң аргазы-биле өөренир күзелдиг 6-9 харлыг уругларның бүрүткелин эгелээр. Бүрүткелче адаиелерни уруг-дарыын эдертпейн кээрин чаладывыс. Эгелээри 9 шактан 15 шакка чедир.

АНДАЗЫН САДЫП ТУР МЕН.

Андазын садып тур мен. Долгаар телефону — 3-99-97. Ажил шагының соонда долгаар.

Тулган пиджак

16 хар үезинде элээди оолга өй тулган дээн кар-хүрөң өңнүг пиджакты садып тур мен. Т.3-64-36, 2-40-63.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазан болгаш “Шын” солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Василий ХОМУШКУ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИАЗЫ: Вера КУУЛАР (кол редактор-

пунц оралакчызы), Күстүгүр САТ (харысалгалыг секретары), Галина МАСПЫК-ООЛ (килдис эргелекчизи), Арапчор ОКСУР (килдис эргелекчизи).

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор—3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер—3-33-91; кол редакторунуң оралакчызы—3-33-91; секретариат—3-36-82.

КИЛДИСТЕР: Чазактың ажил-чорудулгазы-биле харылзаа тудар килдис—3-33-91; эконоимиктиг оскертилгелер болгаш социал амыдырал—3-34-49; медээлер албаны—3-39-15; чагаалар болгаш чагыдылга—3-39-03. Бухгалтерия—3-41-23; коррек-

торлар—3-41-16.

Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.

Тиражы 4542.

Чагыг 366.

АГАР САНЫ:

КБ “Тыва кредит”

№ 363406.

корр. сч.700161629.

МФО 049304729.

ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация ченектериниң талазы-биле хойлуудулгазының чорудулгазына контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткестинген.

Бүрүткестирген дугаары—Т 00007.

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.